

תיקון ספר תורה של ר' יום טוב ליפמן מילהויזן

יוצא לאור

עם מבוא והערות

ע"י

ד"ר ש' לוינגר י"א' קופפר

מבוא

חיבורו זה של ר' יום טוב ליפמן היה נחשב כאבוד. על קיומו אנו יודעים משני מקורות: ר' זלמן כהן מנירנברג (בעל היריעה) כותב בשאלתו אל מהר"ל: "בתיקון ספר תורה של מהר"ר ליפמן ראיתי שכתוב שמצות שירטוט מבפנים והביא ראיה מקוציתיו תלתלים ידאריך מאד"; ר' משה איסרליס כותב ב"דרכי משה": "ימצאתי כתיב מחכם אחד היה נקרא רבי ליפמן כתב בענין הפתוחות וסתומות מי שיכול לטון שיצא ידי כל הגאונים הרי טוב ואם לאי אל יוזז מדברי הרמב"ם".

בעת העבדה במכון לתצלומי כתבי היד העבריים בבית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים — על זיהוי כתבי היד הנמצאים בספריית קולומביה — אוניברסיטי בניו יורק שתצלומיהם הגיעו למכון, זוהה (ע"י א. קופפר) "תיקון ספר תורה" של ר' יום טוב ליפמן בתוך כ"י סי' X 893 Ab 081. כ"י זה מכיל:

- א. (דף א"טז): ספר ברוך שאמר לשמשון בן אליעזר.
- ב. (יז"ט, א): לקטים בהלכות כתיבת ס"ת, תפילין ועשיית דיו.
- ג. (יט, ב — א): אותיות דר' עקיבא.
- ד. (כ, ב — כח): ספר האלף בית אשר יסד ה"ה מהר"ל.
- ה. (כט"לד): [תיקון ספר תורה] לטביומיא.
- בסיף ס' "ברוך שאמר", קולוסין: "סליק הברוך שאמר... חזקוני ואמציני לכתוב שאר ספרים ולהעמיד על צביונו בחכמה מפוארה, כה מעתיר אשר בלא"א אברהם שליט מינץ שנת שס"ב ר"ח אליל סה בילדא". אחרי הקולוסין ממשיך אותו הסיפר בכתיבת שאר החלקים של כה"י.
- לששת הדפים האחרונים של כה"י (ה) קבענו את השם "תיקון ספר תורה" מפני שהם מדוברים חיבור אחד, בו נדונים בעיות הקשורות בכתיבת ספר תורה ובין השאר, הענינים, אשר עליהם הודיע הרמ"א, כנ"ל, שמצא אותם בכתב ר' ליפמן.

1. ראה: ר' קופמן, ר' יום טוב ליפמן מילהויזן, ניו יורק תרס"ז, עמ' 75.
 2. שירת מדר"ל, סי' קג, קאפיסט, תקצ"ה.
 3. דרכי משה, י"ד, סי' רעה, וראה שם בחישי הגהות, ב.
 4. מדר"ל = מדינו הרב ליפמן.
 - 4א. ברשימה על כה"י שבספרייה זו שערך ר' מנחם (בכ"י) רשום כ"י זה תחת שם "ברוך שאמר".
- יפצור על הדוספיה ובתיקון — לפי הגדרתי — דייני של מילהויזן על הפתוחות והסתומות.

וענין השרטוט, אשר ר' זלמן כהן, ראה כתוב, כנ"ל, בתיקון ספר תורה של מהר"ר ליפמן.

מתמשך דבריו של הרמ"א בדרכי משה, שהבאנו לעיל, יוצא, שהכתב של ר' ליפמן בהלכות ס"ת שהיה לפניו, כתוב היה, בסוף ספר ברוך שאמר, כמו שהוא נמצא בכ"י דידן. בין כ"י ברוך שאמר — עליהם עברנו, מצאנו רק בסוף כ"י ברוך שאמר הנמצא במוזיאום הבריטי מס' Add. 17.335 (דף חצי) קטע המכיל את החלק הראשון של תיקון ספר תורה למילהיון, אולם השוואה של אותו הקטע עם כ"י שלנו מראה שהוא בלתי שלם וגם נמצאים בו חילופי סדר.

לחיבור זה הקטן בכמות, יש חשיבות רבה:

ממנו מתברר, כי בעל תיקון ספר תורה, שהיה מגדולי חכמי אשכנז בדורו ומקברניטיה של יהדות אשכנז, העריך את הגאון החכם האלהי רמב"ם לא בחכמת העיון בלבד, אלא גם בהלכה, והכריז עליי כערב הרבנים ואב לחכמים. השפעתו של ר' יום טוב ליפמן בהחדרת התודעה של תורת הרמב"ם בין חכמי אשכנז היתה בלתי מבוטלת, וגם אחרי הרבה דורות אפשר עיד להכיר נבטיה אצל גדולי הפוסקים שבחכמי אשכנז במאה הטיז, הרמ"א, גם בספר העיון שלו, תורת העולה, וגם בחיבורו ההלכתי דרכי משה, כפי שציטטנו לעיל יא.

חיבור זה הוא היחיד בין הכתבים של ר' ליפמן אשר יכולים ללמד ממנו דרכו בבירור ההלכה. הוא מעיד על כיתבו, שהתברך בכישר אנליטי וירד לעומקה של הלכה, שייך היה ליחידים מגדולי הרבנים (מהרש"ל, ב"ה, ועיד) שהעריכו את חשיבות בירור הנוסחאות על ידי השוואת של כתבייד.

ננסה לברר פה כמה ענינים חשובים עליהם דן ר' יום טוב ליפמן בחיבור זה לאור מקורות חדשים שנתגלו בעשרות השנים האחרונות.

א. פתוחות וסתומות

אותם הקשיים שנתקל בהם הרמב"ם בקבעי את הפרשיות הפתוחות והסתומות

5. בכ"י ברוך שאמר הנמצא בחרשה במכון להיסטוריה היהודית מס' 183, צירף הפעתיק את תחלת הקדמה של תיקון ס"ת שכ"י דידן להקדמה של ברוך שאמר.
6. את שינוי נוסחאות המהותיים שבין כ"י דידן ובין כ"י פיר הברוסי אנו מצינים בהערות.
7. ר' ליפמן היה מראשי היעד של קהילות אשכנז שנוספו בארצות, ביים העוד, ראה שרת תרומת הדשן, מסקים וכתבים ס" כד.
8. על חידות תורת הפילוסופיה של הרמב"ם לחוגי חכמי ישראל שבבניהם כמאה הירד ופעילותו של ר' ליפמן בחוגים אלי ראה א' קופפר, הקדמה למספר הכרית, של ר' יום טוב ליפמן (סיני, כרך נ, תשכ"ה, עמ' של-שלד).
9. על השפעתו של מירה הנבוכים על הרמ"א, ביחד על ספרי תורת העולה, ראה ב' פופק וא' קופפר, דער רענעסאנס אין די יידן (בלעסער פאר צעשיכטע, באנד 6 העשט 4 הארשט, 1953, עמ' 783) ראה גם שרת הרמ"א, ס" ה.
- 9א. אנו מדגישים, כי ענין צורת הפתוחה והסתומה, שייך להלכות הבהדות, אשר ר' יוסף קארו מהסס בהן להכריע כהרמב"ם נגד הרא"ש ור' משה איסרליס — כפיכך על ר' ליפמן — יקיבע ש.לא יסיר מדברי הרמב"ם בזה, ראה גם שיע דוד ס"ר רעה ס"ק ב יבבשה שם.

[3] תיקון ספר תורה של ר' יום טוב ליפמן מילהוין רלט

במשנה תורה (הלכות ס"ת. פ"ח) נשארו בעינם גם בדורות הבאים. ראשית כל, מאחר שלא בכל ארץ היו לפנייהם אכסמפלרים מזמנים של המשנה תורה החתומים בידי הרמב"ם; שנית, שלא הגיע לידיהם כה"י של המקרא שהיה לעיני הרמב"ם. במיוחד היו קשיים בארצות בהן היו משתרשות מסורות שלא היו קשורות בכתבי-יד אשר עליהם ראוי לסמוך, כעין כתב-ידו של בן-אשר, והסתמכו על מסכת סופרים, חיבורי הלכה, תיקוני סופרים למיניהם ומנהגי הסיפרים שקבלו אותן מרבניהם איש מפי איש.

על המצב מבחינה זו אנו מקבלים תמונה שלימה בנוגע לספרד ופרובנס מחיבורי של המאירי "קריית ספר"¹⁰, ומתיקון ס"ת של ר' יום טוב ליפמן אנו למדים איך עלי על הפרק בעיית אלה באשכנז (גרמניה, בוהמיה ופולין). הבעיות שוות היו רק הפתרונות שונים הם. בי בזמן שלפני המאירי היי כבר תוצאות מחקרי של ר' מאיר בן טודרוס אבולעפיה לא היה לפני מילהוין אישית דגולה כמו בעל "מסירת סייג לתורה" וגם את חיבורי של המאירי לא הכיר; עליו היה לחפש דרכים משלי ילגשר על הניגודים באמצעים שהיו בידי. כמוכן, לא חלמו לא המאירי ולא מילהוין שיתאפשר להם להכיר כה"י של המקרא. שהרמב"ם הסתמך עליו בשעתו יודעי שעליהם להסתפק בהעתק מדויק של רשימת הפתיחות והסתומות שבמשנה תורה. לפי תשובת ר' מאיר אבולעפיה המביאה בקריית ספר (א, מאמר שני, ח"ב) הוא התקשר עם ר' שמואל ׳ן תבין במרשילאה יביקש ממני לשלוח לי "ניסוח הפרשיות הסתימות והפתיחות מן הספר המצאת מספר הרב... ושהרב ז"ל חתם עליי בחתימת ידו". ר"ש ׳ן תבין נענה לבקשתי ושלח לי העתק מפרק זה של משנה תורה. אומנם, גם הבאים אחרי אבולעפיה, וביניהם המאירי, חיפשו אחרי מקור נוסף לחזק נאמניתה של רשימה זו. שהיתה מיוסדת על ספר התורה של ר' מאיר אבולעפיה ומצאו אותו בס' עזרא הנמצא אתם בטוליטולה. כלומר שני מקורות מיסמכים ביותר שיכולים לשמש כדוגמה לכל מי שרוצה לשמור על המסורת האמיתית. בשיטה דימה נקט גם מחברני. כדי לצאת מסבך הבעיית, שהי קשורת בגישא זה, היא משתדל לחפש אחרי אכסמפלרים מדויקים של משנה תורה יכמו כן אחרי תיקוני ס"ת מדויקים, ישמח מאד על "המכתב" — שהיה מצורת, אולי, אליו גם רשימת הפתיחות והסתומות — בה מסיפר על נסיעתו של הרמב"ם לצרפת, כדי להשוות את רשימתו, שנעשתה על יסוד כתב יד שהיה בירושלים. סיפור זה היה ידוע לנו עד גילוי "תיקון ס"ת" של מחברנו מספר מאיר עינים של ר' עזריה מן האדומים בלבד: וכאן אנו מוצאים איתו בצורתו העיקרית. אנו מדפיסים בזה את האגרת הזאת בהתחשב בשני כיווני, המכילים חלקים של חיבורנו, המשולבים

10. השתמשנו בהוצאת אומיר, תרמ"ד: שם, תרמ"א (חלק שני).

11. ע"ע בחקרים בכתי ארמית באת י. ברצני: מ. גישרנטשטיין: ד. ש. לוינגר (כתבי מסעל המקרא של האיניברסיטה העברית א), ירושלים, תש"ך. שני מאמרים הראשינים עיסקים, בין השאר, ביחסי של הרמב"ם אל כתי" זה (להלן: כ"ח — כ"י חלכ).

12. אמרי בינה, סוף פרק ט: על סכך מאיר עינים הדפיסי גם ברטוליצי בברך ב של Bibliotheca magna rabbinica, Romae 1675—96. הנקרא ג"כ "קריית ספר", עם תרגום לאטיני והערות מענינות בע"י 800.

13. על שני כ"י אלה ראה לבעלה: בשניהם מידפסת האגרת, שהיתה לפני י" יום טוב ליפמן.

ג"כ להעתיקי ס' בריך שאמר של שמשון בן אליעזר מפראג יי כנוסח א וכנוסח ב, כדי להראות את התפתחות של סיפור זה. אני מציגים לפני הקורא קטע מכ"י הספרייה הלאומית במדריד יי, שבגליונו נמצאת הוספת מעניינת מאוד, המעידות על מחברו שהביר היטב את תולדות מסעי הצלב וגם מזכרת היתה לי התפתחות האגדות הקשורות בעזרא הסופר והאכסמפלרים המיוחדים לי. לפני בדיקת שני ניסחים אלה כדאי להדגיש, שבדורות הקידמים היתה כבר נטיה למצוא קשר בין משפחת בן-אשר ועזרא הסופר. בחיבור דקדוקי-מסורת, שנתגלה בגניזת קהיר אנו רואים שהיו נפוצות מסורות, אשר ידעו לספר על הקשר בין משפחת הנקדנים המפירסמת בטבריה ובין עזרא הסופר יי: "ודע כי זה אהרן בן משה בן אשר בן משה בן נחמיה בן אשר הזקן הגדול ז"ל היה אחרית השלשלה הזאת וזכרו ואמרו כי אלה היו מן עזרא הכהן זצ"ל יי:

נוסח א יי

"אמר משה אבן מיימוני קנא קנאתי ליי אלהי ישראל בראיתי ס"ת אשר בארץ מצרים אשר פתוחותיהן וסתומותיהן וסדוריהן אשר לא כדת ודרשתי על עצמי עת לעשות ליי הפרו תורתך ובטלתי מלמודי לכתוב תקון ס"ת אחת חמשה חימשי תורה קשורים יחד בקונטרסים כדי להגיה ולהעתיק ממנו שאר הספרים והספר שהעתיקתי ממנו הוא הידוע במצרים שהוא כילל כ"ד ספרים שהיה בירושלים מימות התנאים וכשנלכדה העיר ירושלים בימות המלך קרלון לוקח משם הספר ונשבה בשבי בארץ מצרים ועליו אנו סומכים והגיה אחד מבן אשר יבעת אשר גמרתי ספרי ביום א' עלי לטובה נחתי בלבי ללכת ממצרים למלכות בורגניא למדינת ששליך היישובת על נחר שונא כי דרשתי וחקרתי ושאלתי ששם בעיר ס"ת אחת מכתב ידי הסופר הקדוש עזרא הסופר מהיר הכהן והבאתי עמי תקין פתוח וסתומ וסדיר אשר העתיקתי מן הספר עשרים וארבע שהובא מירושלים עיר הקודש ימצאתי בגייל כל הפתיחות והסתומות מכוונות יחד כמו תקון הספר ישמחתי שמחה גדולה יקבלתי עלי לעשות יום משתה ושמחה איתי יום בכל שנה שנה ודא כ"ח לחדש זיו יהמקדק בזה ולא יחליף ולא ישנה עליו הכתוב אומר מה רב טיבך אשר צפנת יכ" עד כאן לשון הגה."

נוסח ב יי

"אני מב"מ קנא קנאתי ליי בראותי ספר תורה במצרים שפרשיותיהם פתיחותיהם

בצירוף רשימת הפרשיות הפתוחות והסתומות לפי משנה יורה ד' ורמב"ם.

14. לא מן הנמנע, שגם חלק מן ההגהות המופיע בתוך החיבור "ברוך שאמר" יצא מיד ר יום ט"ב ליסמן.

15. כ"י זה נתפרסם בשלימותו בצורת סקסימליה עם תרגום ספרי הערית: *Cosmografia de un Judio Romano del Siglo XVII. por J. M. Millás Vallicrosa y David Romano. Madrid-Barcelona, 1954, pp. 125-127; 184-185.*

16. K. Levy. *Zur masoretischen Grammatik*, Stuttgart, 1936, pp. 8-9. בחלק העברי עמ' ס"י. 17. בגיטת הערבי של חיבור זה: "ידברו אהא מן עזרא" (שם, שם).

18. נוסח זה ניתן כאן בהתחשב בשני כה"י הגיל, בלי להעיד על הבדלים קטנים שבניהם. שאין להם חשיבות.

19. נוסח מרוב זה אני מדפיסים על יסוד כ"י מדריד הנ"ל, אולם תיקני איתו על יסוד "מאיר עינים".

[5] תיקון ספר תורה של ר' יום טוב ליפמן מילהויזן רמא

וסדורותיהם אשר לא כדת ודרשתי על עצמי עת לעשות לי^י ובטלתי מלימודי לכתוב ספר תורת אלהינו חמשה חימשים קשורים יחד בקונטרסים כדי להגיה ממנה ולהעתיק מהם שאר הספרים. והספר שהעתיקתי ממנו הוא הידוע במצרים שהוא כולל כ"ד ספרים שהיה בירושלים מימית התנאים והאמוראים וכשנלכדה ירושלים על ידי המלך קארלוק * לוקח משם הספר ובשבי בארץ²⁰ מצרים ועליו אנו סומכין ובעת גמרתי ספרי כיד אלהי הטובה עלי נשא לבי אותי ללכת ממצרים למלכות בורגיניא אשר בצרפת למדינות יילן היושבת על נהר שאונה ** כי דרשתי וחקרתי ושאלתי היטב באשר נמצא שם ספר תורת אלהינו מכתב יד קודש עזרא הכהן הגדול סופר מהיר והבאתי עמי תקין סופרים פתוחים וסתימית וסדורות שהעתיקתי מספר העשרים וארבעה אשר הובא מירושלים ומצאתי בגויל כל פתוחות וסתימית מכוונות יחד עם הספר אשר הבאתי עמי ושמחתי עד מאד וקבלתי עלי לעשות יום משתה ושמחה באותו היום כל שנה ושנה הוא כ"ה י^י לירח זיו וטרחתי לכביד צורי והעתיקתי מן הספר ההוא כל תיבות חסרות ויתרות ותיבות גדילות וקטנות ימשינות ומהופכות כדי לעשות ספר תורת השם בלי חיסור ויתיר ובשבי לאדמתי כתבתי תורת אלהינו כדת וממנו הכל מעתיקים *** זכרה לי אלהי לטובה ולשלם משכירתי לעילם הבא. המדקדק באלה ולא יחליף עליי הכתוב אימר מה רב טיבך אשר צפנת ליראיך²¹ א.

החלק הראשון של שני נוסחים אלה אחד הוא בדרך כלל. ההבדל המהותי והעיקרי שביניהם הראוי לתשימת לב הוא שבנוסח ב לא נזכר השם בן-אשר י"ב, אמנם הסיפיר — כמובן — מיוסד על הקטע במשנה תורה הלכות ספר תורה (פרק ח) ובי נזכר השם בן-אשר. ניתן פה את נוסח משנה תורה של קטע זה על יסוד כה"י וחתים בידי הרמב"ם:

וספר שסמכני עלי בדברים אילו הוא הספר הידוע במצרים שהוא כולל ארבעה ועשרים ספרים שהיה בירושלים מכמה שנים להגיה ממנו הספרים ועליו היו הכל סומכין לפי שהגיהו בן-אשר ודקדק בו שנים י"ג והגיהו פעמים רבות כמו שהעתיקו יעליי סמכתי בספר תורה שכתבתי כהלכתו²².

הנחת על הגליון:

• • • • • מנא.

• אולי הוא כולאמן שלכד יריש' שנת אלף ותשעים ותשעה לח'.

• • • • • זה הספר עומד במצרי' הישנה בכנסת אליהו יקראים אותו ספר עזרא הסופר.

והערתי על הבדלים בהערות הבאות.

20. כאשר עינים ודפוס, ברלין, תקני"ד, דף מד, ב): "ובא שבי בארץ מצרים".

21. שם, כ"ח.

22א. לפי השערת המהדירים גם ההגהות נכתבו ע"י מעתיק כה"י עצמי.

22ב. עלינו לציין, כי יש עוד הבדל חשוב בין נוסח ב לנוסח א. מניסוח א אמנם יצא רק שכחתי

הפתוחות והסתימית לא מצא הרמב"ם הבדל בין התנ"ך שהיה בירושלים ובין ס' עזרא, אולם

מסיף ניסוח ב מתברר שהרמב"ם כתב מחדש ס"ת על יסוד ההשערה עם ס' עזרא שכבורגיניא.

בו דייק גם בשאר הפרטים, כגון מלא וחסר ועוד.

22ג. בדפוסים הישנים פה: "הרבה".

22. כ"י זה נמצא בארכיון הספרייה בודלי (קסליג נויבייאר כס' 577) ומכיל את הספרים כדע

כעין פירוש משמשת ההוספה „מימות התנאים“ למלים „שהיה בירושלים“ בנוסח א או „מימות התנאים והאמוראים“ בנוסח ב במקום „מכמה שנים“, שבמשנה תורה כלומר, לא הועתק כ"י זה בידי אחד מן הבן-אשרים, כמי שאפשר אולי לשער מן הביטוי הנמצא במשנה תורה „כמו שהעתיקו“: תפקידו של בן-אשר היה להגיה בו ולתקנו, פירושו לעשות תיקונים קטנים מה שמצי' גם בכתבי יד חשובים ועתיקים של המקרא. לפי פירוש זה מדובר פה על כתב יד מקראי שהיה במשך דורות בירושלים ושימש כספר לדוגמה. אפשר גם להניח שנוסח ב אינו מזכיר את שמו של בן-אשר, מאחר שאינו מייחס לפעולתו חשיבות כל כך רבה כי כוונתי העיקרית היא לחפש אחרי סמכות שמקורה בעבר הרחוק לפחות בתקופת התנאים והאמוראים.

כמו כן משמשת כעין פירוש הזכרת שם המלך, שלכד את ירושלים ולקח את כה"י של היהודים שהיו שם כשלל ושיחררו אחר כך והגיעו למצרים. בנקודה זו גם שני הנוסחים יחד לא ברורים די הצורך ויש לצפות שנצליח פעם למציא נוסח. שיתן גם את שם המלך הנוצרי במדויק יאף יתן ניסוח הולם יותר את המציאות. לדרישה ראשונה עונה במקצת בעל ההגהות של נוסח ב המעלה את ההשערה שקארלון המלך הזה הוא למעשה בוליאון (המכונה „סון גוטפריד“). שכבש את ירושלים בשנת 1099.²² קרוב לודאי שיש אפשרות של קילקול: „קארלון — באליון“. בהמשך, לפי הרגשתנו, צריך לבוא ניסוח מעין זה „לוקח בשבי ונפדה והובא לארץ מצרים“. על העברה זו מדובר בשני מקורות: נמצאת הערה בערבית בהתחלת כ"י: „אנתקל בחכם אלאפתיכאך מן נהב ירושלים... לקהל מצרים לבניסת ירושלים“.²³ כלומר, הועבר בזכות הפדיון משלל ירושלים יגיע לבית הכנסת של אנשי ירושלים שבמצרים (פוסטאט). יחד של מאירע זה נתגלה גם בקלופן שבסוף ספר תורה של הקראים אשר נדפס בראשונה ע"י א. הרכבי.²⁴ לפי זה שיחרר באלדואן אחיו של בוליאון סון גוטפריד הנ"ל שש שנים אחרי כיבוש ירושלים, בשנת 1105 ספרי קודש שהיו בידי הצלבנים: „... אשר נתן את אדינני שלמה הנשיא לחן ולחסד ולרחמים בעיני האדון באלדואן אשר מלך תחת אחיי ינתן לו את הפצי ויצו לאנשיו חילו.

— אהבה (ובסופו הערה): „הוגה מספרי אני משה ברבי מיכין זצ"ל... הודפס בשלמיתן ע"י הרב משה חיים חיימזאן, ירושלים, תשכ"ב (הברך הראשון במחצית שניה, כי חסיד כבר בשנת 1937), עם תרגום אנגלי יעירות מועטות.

23. על הערה זו ראה דברי קאהלה בספרו *Masoreten des Westens I*. Stuttgart 1927. עמ' 9, הערה 1 ובמאמרו של י. בן-צבי (הנזכר בהערה 11), עמ' 8, הערה 25. לא הבא הערה זו בחשבון ולא את ההערה שבגליון כ"י מדרש.

24. בית כנסת זה מסורסם היה כבר בימיו של ר' בנימין מטדלה, אולם הוא עדיין אינו מדבר על שמות הקשורים בו ולא על המסורת הקשורה בספר תורה של צורא או ספרים אחרים. במטה שעברה עסקי בתולדות בית כנסת זה החוקרים, כי בעליית גג שלו נתגלתה „המזוזה הקהרית“.

25. *העמידה*, 1875, עמ' 47 וסירסמו שנית י' מן בספרי *The Jews in Egypt and Palestine*, Oxford, 1922, I, p. 200; II, 43-49. בלי להטיל ספק במאמצי קליפן זה, אולם בספרי *Texts and Studies*, Philadelphia, 1935, עמ' 137, הערה 12, מכלה בצדק, חשד כלפי הקלופן הזה, מאחר שדי א. פירקוביץ גע' ב"י.

[7] תיקון ספר תורה של ר' יום טוב ליפמן מילהויון רמג

אחינו בני עשיו וישיבו²⁵ לנו את כל ספרי קדשינו וספר התורה הזה... "26.
מן המקורות המנויים למעלה מצטיירת לפנינו תמונה אחידה באופן יחסי:
אבל מתרבים קשיים כשמביאים בחשבון את כ"ח ואת כ"י פירקיבין ב 17. בסוף
הראשון נמצא סיפיר שנכתב בערך מאה שנה אחרי תקופתו של אהרן בן משה בן אשר
האומר בין השאר: "זה המצחף השלם של כ"ד ספרים שכתב אותו מרגא ורבנא שלמה
הגדע בבן בויאעא... ונקד ומסר אותו באר היטב המלמד הגדול החכם הנבון ארין
הסיפרים. מר רב אהרן בן מר רב אשר"; מי שכתב את נוסח כ"ח העתיק גם את
פירק' ב 17. לפי עדות הקולופון שלו: "[אני] שלמה הלוי בר בויאעא כתבתי זה
התורה" ולפי הקולופון השני בסוף אותו כ"י נקדו, מסרו יכללו, אחיו של הקודם
אפרים בן רבי בויאעא... שנת אלף ומאתים ארבעים ואחת שנה למנין שטרות"
(= 930 לפי חשבינו)²⁷.

אם אפשר לתת אימון לנתונים אלה, היה באמת כ"ח בירושלים ומילא את
התפקיד של ספר לדיגמה "הקדיש אותו... ישראל... ממדינת בצרה בן מר רב
שמחה... לירושלים... ואם יחפץ איש מכל זרע ישראל... לראות בו דברי יתר אי
חסר או סתיר אי סתום או פתוח או טעם מהטעמים האלו יציאוהו אליו לראות... "28.
מניחים על יסוד הערה זו שלפני הרמב"ם היה כ"ח עצמו יי בלי להביא בחשבון:
לוא היה לפני כ"י זה היה מנסח את דבריי בהתאם לתוכן הסיפיר שבסופו. כלומר,
היה כיתב אהרן בן אשר נקדו ימסרי ולא היה משתמש בביטוי "כמו שהעתיקו".
כדאי גם לציין, שהקשר בין שני כתבי יד אלה אינו בטוח. למרות הדמיון בין צורת
האותיות בהם יי. סוף סוף סיגוי האותיות המרובעות בתקופה מסיימת אחידים הם
ואי אפשר להבחין ביניהן. לפי הידיעות הפליאוגרפיות שבידינו היום, אחר שנתאפשרה
בדיקת כתב יד פירק' ב 17, התברר שמבחינת צורת השיר של האזינו מייצגים שני
כ"י אלה שני טיפוסים שונים לגמרי: כ"ח כותב איתו ב 67 שורות לעומת זאת
פירק' ב 17 ב 70 שורות. כמובן, אפשר אולי לשער שהזמן ע"י אהרן בן אשר
משלמה בן בויאעא הצירה המיוחדת של האזינו המופיעה בכ"ח, אמנם הנחה כזאת
אינה מתקבלת על הדעת²⁹.
בכל אופן גם מתברר היה בדעה שלא בן אשר כתב את כה"י שהיה לפני הרמב"ם

25. בהעתק הרכיזמן. וישובי: ע"ע קאהלה The Cairo Geniza, Oxford 1959, עמ' 109.
הערות 32.

26. גם י מן לא הביא בחשבון את תוכן "המכתב" שלנו.

27. על הקולופון הזה כתב באחרונה י. בן צבי במאמרו הנ"ל, עמ' 42.

28. הערה בסוף כ"ח.

29. במיוחד הראמן להניח את זאת טיפוגרפית תחת השם "ראותגטיות של כתר חלב" שהופיע
במחקרים הנ"ל (עמ' ילד); ראה לעומת זאת דברי א' דותן: "האמנם נקד כתר חלב בידי
ארין בן אשר" (תרביץ, לה, תשכ"ה, עמ' 136-155).

30. ע"ע טיפוגרפיות: "כתר חלב וכן בויאעא הסיפיר" (תרביץ, לג, תשכ"ה, עמ' 149-156);
ראה עוד מאמרו של א. דותן הנ"ל.

31. ראה הערות של ד"ר ליינר למאמרו של י. בן צבי, שהודפס מחדש עם השלימת בקובץ
"מחקרים יפיקריות" זאת יצחק בן צבי (יד יצחק בן צבי, ירושלים תשכ"ה, עמ' 353-366).

כי לפי עדותו סמך על הספר שהגיה אחד מבני-אשר; "ספר זה... היה מקודם בבית שני בירושלים".

מן החלק השני של המכתב שהגיע לידי ר' יום טוב ליפמן בניסח א מתברר — כאמור — שלא הסתפקי גם בעדות כתב יד עתיק כזה אשר נזכר במשנה תורה וחילפו קשר עם הספר המיוחס לעזרא הסיפור עצמי על המסורת הנ"ל, לפיה גם משפחת בן-אשר מתייחסת לעזרא הסיפור לא ידעי ואפילו היה מגיע אליהם שמץ משמועה זאת, לא היו מוותרים על ההשוואה עם כה"ל עצמי, אם היתה קיימת אפשרות כזאת. מסורת על ספר תורה של עזרא עתיקה היא: לפי פירוש אחד של המיוחס-לרש"י (מועד קטן יח. ב), נזכר כבר במשנה ספרי של עזרא: .

חוץ מבורגוניא הנזכר בסיפירני היו גם מקימית אחרים בארצות שונות שקיוו לגלות בהן את האכסמפלר שנכתב ע"י עזרא הסיפור:

1. ספרד — טיליטולה. בקרית ספר של המאירי בקשר עם ההעתיקים שהוכנו שם נזכר כמה פעמים ספר עזרא שבידם: "שתדע שיש קבלה ישנה ביד הסופרים הדווקנים איש מפי איש עד עזרא הסיפור ימעזרא עד משרעה שינוי אותיות בס"ת בהרבה מינים" (דף יג. ב); לפי עדיתי של ישראל ביד יצחק הסיפור, נכתב זה הספר בטוליטולה מספר מינה... על פי ספר הרב רבינו מאיר זל... ולדקדקו עמי מס' עזרא הנמצא אתני" (דף יט. א); "אחר שדיקדק... מספר עזרא. ימספרי הרב רבינו מאיר הלוי ע"ה" (שם). ועיד.

2. איטליה (בוליניה). מספר ראש אמנה לאהרן חיים וילטירה: אפשר ללמוד שגם באיטליה היה מצוי פעם ספר המיוחס לעזרא הסיפור: "יכן נמצא בנוסח כתוב מיד עזרא בספרי הנמצא" לכיכרי דימיניקאני מעיר בוליניא".

31. על בעיה זו ראה דברי יא' בליי בספרי: Studien zum althebraeischen Buchwesen. Budapest 1902, pp. 108-10.

אני מזכיר את המיוחס לרש"י אשר דברתי נרחב בסיפירני רבני גרשים, לפי כ"י מינכן — על אף שהרב נ. זק"ש קבע וכתב ע"י גירסה זו: "זה שסיס סיסי יראה. פירוש מסכת משקין לרבנו גרשם מאיר הגולה, ירושלים תשכ"ה. עמ' צ"ה הערה 149. על דבריו שם, ביצינוני להעיר: לא נכון, כי הגירסא "עזרה" היא בכ"י כתבי היד, ישנם כ"י בהם כתוב "עזרא" (כ"י מאטיקן, 108). אין לכתוב כמו שכתוב שם בהערה: "יכן בראש סי כ"ד. עזרה". וסיס היא יצ"ל: "עזרה" יכן היא בראש כ"י בייטיש מייאסי, כפני שבראש כ"י בייטיש מוויאסי לא כתוב "עזרה", כמו שרוצה הרב זק"ש. אלא "עזרא", כפי בראש-שדשים. יכן הוא בכ"י הראש הנמצא בפריס, הספרייה הלאומית מס' 417.

32. ע"ע שטיינשניידר, קטלוג, 191: הרצאות על כ"י עבריים (תרגום עברי של ספר: Vorlesungen ueber die Kunde hebraeischer Handschriften, Leipzig 1897). שהופיע בארשת. ד: וראה במיוחד עמ' 33, הערה 32, שם הוא מרכז את הנתונים הקשורים באכסמפלרים הקשורים עם שמי של עזרא הסיפור אשר היו ידועים בזמנו.

33. מעניין, שבבולגריא קיים כתב-יד של התורה המתייחס אל עזרא, כפי שנראה להלן כשנסקיר את כ"י אלה: בקטלוג כ"י העבריים בבוליניא, שנחפס באוסף הקטלוגים על כ"י המזרחיים באיטליה, Cataloghi dei Codici Orientali di alcune Bibl. d'Italia, Firenze 1878. ישנן ידיעות על כ"י של הספרא ביד דימיניקאני ראה שם:

[9] תיקין ספר תירה של ר' יים טוב ליפמן מילהויזן רמה

3. צרפת—אביניון. בכ"י קמברידג' מס' 44 (לפי רשימת שילר-סינשי).
אנו נתקלים בשמיעה הבאה: "שמעתי כי נמצא בעיר אביניון ספר תורה ישן והוא כתוב בגוילין יקבלה בידם שהוא כתיבת עזרא הסיפר יבגלית השני בא בספינה עם ב' ספרי תורה אחרים בלי ספנים ומנהיגים ינתקרה בנמל על שפת הים סמוך לים מדסיליאה"³⁴.

4. סוריה—דמשק. ר' יוסף סיפר מצפת (1762) מספר באגרתו: "בה"כ אחד של אליהו ז"ל יבהיכל יש שם תיבה אחת יש בתיבה ק' ס"ת עם הקולמוס של עזרא הסיפר ע"ה". אולם מן ניסוח אגרת זאת אי אפשר לקבוע בודאות אם מדובר בה גם על ס' תירה הכתיב בקילמוס של עזרא הסיפר אי רק על הקולמים בלבד.

5. מצרים—אליכסנדריאה. ר' משולם מילטרה (1481) במסעותיו מספר בקשר על אליכסנדריאה, על בית כנסת אליהו שדימה מאד לסיפורים הקשורים בבית הכנסת על שם אליהו בקהיר: "יש להם שתי בתי כנסיות... והקטן... בנה איתו אליהו הנביא ז"ל יש בתיכי היכל עם כסא וגר דלוק תמיד בתוכו אשר לשם היה מתפלל אליהו הנביא ז"ל... יבבית הכנסת הנזכר ראיתי אני בעיני א' עשרים יארבעה בקלף בד' חתיכות כתיבה גסה כי כמותה לא ראיתי ליופי שכתבם עזרא הסיפר יראיתי חתיכותי היא עובם בבית הכנסת ההוא מאליהו הנביא..."³⁵ הסיפור עושה רושם כאילו בדיחי אנשי אליכסנדריאה כדי להתחרות עם קהיר.

6. קהיר—פיסטאט. ר' עיבדיה ברטנירא בבקרו בקהיר כבר לא מצא שם את ספר תירה של עזרא. רק את הנרתיק שהיה פעם שמור בו: "במצרים העתיקה יש בית כנסת יפה... היא מיוחדת לאליהו הנביא ז"ל. כי אימרים שנגלה בו אליהו לחסידים בקרן דרומית מזרחית שבי ישים מדליקים נר תמיד, ובקרן מזרחית צפונית יש מקום מיוחד גבוה למעלה. ששם היה מינח הספר התירה של עזרא ואמרו כי זה שנים רבית בא יחיד אחד מארץ מערב יא וקנה איתי מיד השמש יבא אליכסנדריאה לתליכי אל ארצי... יבצאתי עם הספינה... טבעה הספינה יאבד היא והספר תירה מתוך הקהל... ינהרתיק של ספר תירה ההוא נשאר עדיין בבית הכנסת ההוא ומדליקין לפני נר תמיד".³⁶

לא הגיע למסקנות יותר קונקרטיות גם ר' מנחם לינזאנו. שלפי סיפורו של סמברי ב-דברי יוסף שלי. שם מצטט דברי ר' יששכר נ' סיסאן ב"תיקון יששכר" והגהת לינזאנו עלי: "ישם בית הכנסת אחד ומכנים איתי לאליהו ז"ל ושמה כניסת אלשאמיך יבה היכל בקרן זיית למעלה לצד התקרה יפרוכת פרוסה על פתחי יבי

Catalogo della dei Codici Ebraici della Università di Bologna per I. Modona.

p. 323; B. Montfaucon, *Dianum Italicum*, p. 399.

34. הערה בדירת המופיעה בכ"י הנ"ל, עמ' 235.

35. ע"א יציר אגריה. הראובי תשי"ג, עמ' 398.

36. בהדוית א יציר, ירושלים תשי"ט, עמ' 489.

37. תופעה זאת חזרה כמה פעמים בהשר עם פעילות שליחי ארצות המערב שהשינו תיכר מעורת השמשים של בית כנסת זה מהגנה שהיה שם.

38. סיפור זה נדפס כמה פעמים ידני עליו הרבה: ע"ע רבי עיבדיה בברטנורא. המסע לארץ ישראל

בשנת רכ"ז-רכ"ח, ברלין, תרע"ב, עמ' 31.

ספר עזרא ואין אדם יכול להגיס לבו לעלות אליו ולהוריד הספר ואמרו שכל הנכנס להיכל הוא להוריד הספר אינו משלים שנתו לקדושת הספר והוא שבו וכתב עליו המגיה הרב מנחם די לונזאנו הלכתי שם והורדתי אותו ס"ת למטה ומצאתי שהכל זיוף כי היו ג' ספרים פסולים כרוכין יחד זה לזה עכ"ל. ובזמננו זה בשנת ה' יתכ"ד ליצירה ג"כ הורידוהו למטה והאנשים האלה שלמים הם אתנו בגופם"י.

אמנם, החידא, ביומנו"י משנת תקי"ג (1753), בדברו על מצרים הישנה (פוסטאט) מזכיר "ושם ס"ת קדוש ונירא אימרים שהוא ספר עזרא"י, אולם ב"שם הגדולים"י מעלה כבר פקפיקים בענין המסורת הזאת ומניח, שעירבבו את המסורות הקשורות בכתב ידו של בן-אשר.

ד"י ספיר"י מקדיש לבעיה זאת פרק מיוחד: "מצרים העתיקה ובית הכנסת של עזרא". הוא מסתמך כבר על דברי החידא ומעלה גם ספיקות בנוגע לנאמנותו של המסורת הקשירה בשמו של עזרא"י וכתב בין השאר: "ואני איסיף להתלא אם היה שם ס"ת של עזרא למה סמך הרמב"ם ז"ל על התנ"ך שהגיהו בן-אשר בירושלים להעתיק ממנו ס"ת שלו ולא סמך על הספר הזה של עזרא בעצמו? אם גם לפני הרמב"ם לא סתחו ולא הראי? או כי ירא לנגוע בו ילפותחו ולראות כי בנששו הוא ולא ישלים שנתו"י?."

בידיעות אלה, שעברו תחת בקירתם של אישים מפירסמים בתולדות הספרות העברית, אנו נפגשים גם בתקופות יתר מאתרוות, ניסעים, המבקרים בבית כנסת מפורסם זה בקהיר ושומעים סיפור זה וירשמים איתי בלי להעיר עליו וגם אינם מגסים לבדוק את אמיתות המסורת הזאת. נזכיר מהם את שמאל בן דוד הקראי מקרים (16—42): "וממעל להיכל חדר אחד יבתיכו ס"ת של כתיבת עזרא הסופר וראינו אותו"י ואת משה בן אליהו הלוי הקראי, גם הוא מקרים (55—1654) י."

בסיכום ה"סיפורים" על ס"ת של עזרא שבבית הכנסת ע"ש אליהו בקהיר, יש להזכיר, כי בהערה שבגליין נוסח ב של הכתב, נאמר: "וזה הספר (שכתב הרמב"ם) עימד במצו"י הישנה בכנסת אליהו יקראים איתי ספר עזרה הסופר". כלומר, קראו איתי ספר עזרא, מפני שהרמב"ם כתב איתי על יסיד ספר עזרא. לפי זה יש לראות בהערה זו ניסח ב המקור של המסורת הללי.

מלבן מאל"י, שגם בכתבי קודש שבספרות יסוגית ישנן הערות אשר מעידות שהם עומדים בקשר עם עזרא הסיפר: איכספירד, מס' 2543 י' פרמא, מס' 699 י'.

38. היצאת נייביאר, סדר חכמים יקרות הימים חלק א, עמ' 118.

39. ס' מעגל טוב, היצאת א' פרימן, ירושלים תרצ"ב, עמ' 3.

40. מערכת גדילים, ערך עיבדיה (שם הגדילים השלם, עמ' 164).

41. אבן ספיר, ח"א, עמ' כ"ב.

42. ע"ע הערית של א' ילינק על תרגום עברי לספרי של ר' יהודה אריה די סדוניה, ע"י שלמה ריבין, ירוק, תרכ"ז, עמ' 121.

43. ראה עיר המשך דבריו של סמברי המובאים להעלה במקום המסימן בהערה 38.

44. ע"ע יערי, מסעית ארץ ישראל, תלאכ"ב תשי"ז, עמ' 233.

45. שם, עמ' 310: "ושמה ספר תורה מכתבת עזרא הסיפר ע"ה כהן לאל עליך."

46. כי הערה: "יסודית" על סדר אשר מצאתי כתוב בספר עזרא."

[11] תיקון ספר תורה של ר' יום טוב ליפמן מילהוין רמז

טרינטי קולג' בקמברידג', מס' 13⁴⁴; בולוניה — הספרייה האוניברסיטאית⁴⁵; ורשה — המכון להיסטוריה היהודית⁴⁶ וספריית אחרות. כל אלה משלימים את התמונה שאנו מקבלים מתיקון ס"ת של מילהוין.

הסיפור על הקשר בין ס' עזרא והרמב"ם, המופיע גם בחיבורנו, השפיע בלי שום ספק על התפתחות מסירות אלה והוא כעת המקור העתיק ביותר בנושא זה. בירוריו מבחינת ההלכה על הפרשיות הפתיחית והסתומות הבאים בחיבור זה מייסדים בעיקר על ההגהות מימוניות. בהערות רמוני עליהן וכאן אנו נוגעים בנקודה אחת בלבד, שנזכרת בהתחלת דיונו ומבלטת כדוגמה באיזו מידה אי אפשר לסמך על מתנגדי הרמב"ם בנושא זה. יהוא, פרשת "ויצא", שלפיהם "סתומה לגמרי מכל יכל בלי הפסקה".

בעיה זו העסיקה מפרשי המסירות אחרית לפניו ואחריו המוצאים פתרונות לפי השקפיהם על יסוד החומר שלפניהם. בעיקר על הערת מסורה שהגיעה לידם בצורה מקילקלת ניסו למצוא פירשים התלמים את הנוסחים שמצאו.

בעל הגהות מימוניות — שעליו מסתמך ר' יום טוב ליפמן — כותב: "מה שכתיבם מקצת נקדנים שתי פרשיות בתורה דלית פסקא ברישיהו ויצא ויחי, לא כיוצא... יכן בדקתי בספרי אספריא אשר יצא להם שם במעלות ומצאתי ג"כ שיש להיית פרשה בכאן יאין לפקסק בהם"י.

גם המאירי⁴⁷ מסתמך למעשה על כ"י יעל תיקון סופרים בענין זה: "ויצא יעקב בתיכה כמי האחרית הסתימית ילא סתומה לגמרי". אולם ר' מנחם לונזאנו משתדל לפרש מסירת זו, שתהלים את נוסחה: "ואני אימר לך מאין יצא זה השיבוש, אם אמר אדם יצא אין בה פסקה, אמת אמר, אך צריך שיובן אין בה בתיכה. ואם אמר אדם ויחי אין בה פסקה, אמת אמר, אך צריך שיובן אין בה — אין בראשה, יהנה טעה מי שטעה יחשב אין בה פסקה האמיר בייצא כאין בה פסקה האמור ביחרי"י.

בעל מנחת שי"י⁴⁸ מתקרב יותר אל האמת על יסוד ניסוח חדש, שמצא בכתב יד אשר היה לפניו⁴⁹: "כתוב במקרא כ"י ב' פרשיות דלית בהון פיסקא בכלל בגויהון ויצא ויחי מקץ"י. כלימור, שיש לפסול בכלל את הצירוף של "ויצא" אל "ויחי"

47. בקלופין: (כתביו) עזרא הסיפרי.

48. בקלופין: "כאשר נמצא בספר עזרא".

49. ע"ע בהערה 33: "זה ספר תורת משה — אשר כתב עזרא הסיפרי".

50. לפי קטליג קיספרסטרלצין מס' 3 שלא נרפס עדיין (אי אפשר היה לקבוע מקום הימצא הקודם של כ"י זה: "יהוא מעזרא בן שריה הסופרי").

51. הלכות ס"ת פ"ח, א"ת ד'.

52. קריית ספר, ח"ב לפרשת ויצא דף לה, ב).

53. אור תורה, תחילת פרשת ויצא (הוצאת אמשטרדם, ת"ס, דף ה, ב).

54. דן כבציה זו בהערותיו לפרשת ויצא.

55. מזכירי בתחילת פרשת מקץ.

56. אנו מקיים לבית את כה"י שכתב בו הערה זו: ע"ע גינצבורג, הערה לבראשית כת, י (תחילת פרשת ויצא): "פרשה זו לא פסקה ולא בראשה ולא באמצעה כן נמסר לא"י.

ויש לגרום במקומו: "ויהי מקץ". פירוש זה גם מתקבל על הדעת. לפי דעתנו טעה מעתיק וקרא "ויהי" במקום "ויהי" ובא מעתיק אחר והשלים שני הפעלים עם השם "יעקב": ניסוח כזה בקטע הנמצא בכ"י ואטיקן 487 ז': "ויצא יעקב ויחי יעקב אין להם פרשה כל עיקר לא פתחה ולא סדורה" (ספר תגי ושימושי ס"ת).

התפתחות הפרשנות סביב מסירת זו מצדיקה אף היא את מילהיון בכל איפן בעניין הכרעתי לצד הרמב"ם נגד מסורות אחרות.

מתעוררת השאלה: כלים הצליח גם בפרטים אחרים במידה כזאת לקלוע אל המטרה? ובעיקר, אם עלה בידו על יסוד שיקולים עצמאיים להגיע אל רשימת הפרשיות הסתתרות והסתומות במשנה תורה⁵⁷ החתום ביד הרמב"ם?

כ"י שלפנינו אינו האוטוגרף של ר' יום טוב ליפמן וגם לפניו לא היה אוטוגרף של הרמב"ם ואפילו לא אכסמפלה, שאישר באיזו צורה שהוא על ידו. עליי היה לבדוק הרבה כ"י של "משנה תורה", כדי שישחזר רשימה מדויקת בשביל הספרים בתקופתו. אם מתעלמים אנו מן הסטיות, שהן כנראה מעשה ידי מעתיקי חיבורה, שטעו לפעמים בהבאת ניסח המקרא או לא הבינו היטב את הקיצורים, או לא פתרו אותם⁵⁸ בהתאם למספר הפרטים השייכים לקיצור — הרי מיבאים חלקי הפסוקים הבאים בחשבון לפני המספר ואפשר לדעת אם מדיבר אחריו על פתיחה או על סתימה⁵⁹, אם אחרי דיגמאית של סתימות מיפיעה עיד הפעם ס', ברור שיש כאן טעות.

בהערתינו לטעויות מסיג זה התייחסנו תמיד אל כה"י של "משנה תורה" החתום ביד הרמב"ם, המיסר ניסח מדויק. אולם לא ציינו הבדלים סגניניים הקיימים בין שתי הרשימות וגם לא הבדלי מלא יחסר, כי בענין זה לא השתדל הרמב"ם, או מעתיקו, לדייק וכיתב, בלא ספק, בטונה-מלא⁶⁰ גם במקומות שאין זה נהוג בנוסח המקרא, כי הכתיב מלא בא כאן במקום הניקוד, כדי שיוליך את הקורא אל הפסוק הנכון, בלי להביא הרבה מלים מפסוק אחד.

ב. צורת השירים בתורה

מחברנו מסתמך בעניין הסתתרות והסתמיים על כ"י של משנה תורה שלפנינו, אולם בניגע לצורת השירים שבתורה, היו בלבי שקשקים: אם מצא נוסחים שאינם מתאימים לנהיג בסביבתו, מסתמך הוא על מסכת סיגרים יעל כ"י עתיקים ומקיבלים של המקרא התומכים את המסירת הזאת. אמנם כדאי להבליט, שהמחבר, במאה הטי, נקט בשיטה שלא צריכים להתבייש בה אפילו מהדירי תקיפתני: עלינו להדגיש זאת במיוחד, כי הופיע בדפוס בשנים שעברו כ"י של משנה תורה החתום ביד הרמב"ם⁶¹ הנמצא כעת בספריית בודלי שבארכספירד⁶², יהמהדירים לא הבינו שאין ברשימת לשניות את הטכסט שלפניהם משים שזה מתנגד למסירת אחרת, בלי להגיד את זאת

57. נדפס על יסוד כ"י זה ע"י מ. ברגלייט, הלכות קצובות, ירושלים תש"ב, עמ' 159.

58. ראה בהערתינו הקשירות בטעויות מסיג זה.

59. כמ"בן, מעתיקים שאינם מתמצאים בנישא זה יגם אתם מעתיקים בדבר, עלולים לחטוא בשגיאות כאלה.

60. ע"י לעיל, הערה 22.

61. מס' 577 (= H. 8) (Hunt.).

[13] תיקון ספר תורה של ר' יום טוב ליפמן מילהויון רמט

במפורש ובלי לתת הדרכה מתאימה לקורא, כמי שעשו בקשר עם מספר השורות של „האזינו“⁶².

ההבדל העיקרי בין מסורת „משנה תורה“ למסכת סופרים, הוא בנוגע למספר השורות של האזינו; הרמב"ם גורס 67 שיטות והשני — 70. מיד משניגש מילהויון לבירור בעיה זו, היא מדגיש את המקורות עליהם הוא מסתמך („במ"ס ובספר ירמי ובכל הספרים המדויקים ובספרי תורות מצאתי ע' שורות") ואחר כך הוא מונה לפי זה כל התחלות השורות. בגמרו את רשימת התחלות המלים מעלה הוא את ההשערה, שמעתיקי כ"י של „משנה תורה“ טעו אם גרסו 67 שורות ומנמק את הנחתו בשיטתיות — לפי דעתי — מפני מה בלתי אפשרי שכי"י אלה הגירסים ב„משנה תורה“ 67 שורות משקפים את דעת הרמב"ם. מיכן, גם השערתו זאת — לעימת המאירי י"י, שבנקודה זו הוא מקבל את גירסת איתם כ"י של „משנה תורה“, שמוסרים על 67 שורות, כי בספר ובפריבנס היו נפוצים שני המנהגים גם יחד, כמו שאפשר לראות בכ"י מקראיים של איתה תקיפה, בניגוד לזה, היו באשכנז כל ספרי התורה כתובים לפי המסורת של מסכת סופרים. מאחר שמילהויון קיבל בעניין זה את המסורת המקובלת שם, אין פלא שגם בנקודה השניה, שמתחלפות בה שתי מסורות אלו, כלומר, אם להתחיל את השורה 23. לפי מסורת של מסכת סופרים בתיבת „בני“ או בתיבת „ואילים“, הוא נוטה לצד האחרון. ולא כמי המאירי, שמוכן לקבל בנקודה זו את מסורת הרמב"ם י"י. בניגע למחלוקת השלישית, בעניין השורית שאחרי „האזינו“ נוטה הוא למסורת האמיתית כל הרמב"ם, כמי שמצא זאת בכ"י של „משנה תורה“:

ויבא משה.	א	מיל המסורת המיטעת:	ויבא
לדבר את.	ב		וידבר
אשר אנכי.	ג		לדבר
הזאת כי.	ד		אשר
אשר אתם.	ה י"י		הזאת י"י.

62. הקרא התמים המציין בראשית חיימוזאה, בודאי אינו מעלה על דעתו, שמהדיר כ"י חשוב זה אינו מוסר את ניסח כה"י עצמי. דוגמה בולטת לאידייק כזה, נמצאת בכרך ב, עמ' 135, בקשר עם „האזינו“: „יכתבין איתה בשבעים שיטות“, למרות שבכ"י עצמו כתוב בפירוש: „בשבע ישישים שיטות“; במקום להסביר לקורא, שהרמב"ם מסתמך בנקודה זו על מסורת אחרת, שאינו מזהה עם זו של מסכת סופרים — אני מקבלים כפירוש הערה זו: „בשבעים שיטות — אבל בפרסן לא גמנו בכה"י אלא בשבע ישישים יכעריב מתמיה...“ כנראה, שהערה זו יצאה מידי הרב חיים כרדכי הבהן ברכר, שלפי עדות השער של כך זה היסוף מראי מקומות והערות המלחת את הניסוח קשה להבין, ששני רבנים מפורסמים בארצות הברית לא הגיעו לפחות אל „מנחת שי"י“ אי למקורות ההודמים לי המדברים על בעיית מספר השורית של „האזינו“, כזי שילמדי מהם, שהרמב"ם לא הביא את התחלות השורית בהמשך דבריו „בעריב מתמיה“, אלא בהתאם למסורת, שעליה הוא מסתמך בשיטתית מילאה, שהיא סגולתי של מאן-הרוח הזה.

64. שם סו, ב.

63. קריית ספר ח"א, דף סג, א.

63. ע"צ את הפקסימילה הניתנת במחקרים הנ"ל; כן גורסים כל כה"י של המקרא והמשנה תורה-מבוצא יימן יכבצט כל כה"י של „משנה תורה“, שהעתיקו באירופה לפני הדפוס הראשונים ובראש וראשונה כה"י שהוצגה בספרי של הרמב"ם.

טרם שאנו עוברים אל בעיית שירת הים, כדאי לעמוד על הסימן המובא אצלו בקשר עם „האזינו“. החלק הראשון של סימן זה מובא כבר במחזור ויטרי⁶⁶; אולם הירוביץ, מאחר שלא הבין את המלה „חטי“ — בלי לדבר על כך שבכ"י עליו מייסד מהדורתו ישנה גירסה זו — משנה הוא אותה ומדפיס „שטי“. כלומר, שיטת. את כל הסימן, בניסוח אחר קצת, מביא בעל „מנחת שי“ בהערותיו לדברים לב, מ, עם פירוש מסובך, הבנוי על יסודות נסתרים. נראה את שתי הניסוחים:

תיקון ס"ת שלנו	מנחת שי, על יסוד ספר תגי ⁶⁷
מן האזינו עד וישמן	מן האזינו עד וישמן
תחלת הפסוקים ריש חטי	ריש פסוקי בריש חטי
ומשם עד כי תשא ⁶⁸	מן וישמן עד כי תשא
תחלת הפסוקים ריש אמצע חטי	ריש פסוקי בפלגית חטי
ומשם עד סופה	ימן כי תשא עד סוף שירתא
תחלת הפסוקים ריש חטי	ריש פסוקי בריש חטי

לפי הרגשתנו „הטעם“ הניתן כאן ע"י בעל מנחת שי, מיותר הוא לפחות במסגרת זו: הרי בריר, שבעל סימן זה אינו מתכוין להעיר רק על העיבדה שיש מה"שהוא בלתי רגיל בצורת השיר הזה מבחינת הפיסוק, כי בחלק מן הפסוקים והות התחלות הפסוקים המקובלים עם התחלות השירות ובחלקם, מן הפסוק סו (ישמן) עד פסוק מ (כי תשא) התחלת הפסוקים היא באמצע השורה⁶⁹.

בנוגע למספר שורותיה של „או ישיר“ לא היו ניגודים בין „משנה תורה“ למסכת סופרים, שניהם גירסים (א) שורות. היו מנהגים שונים בנוגע לשירות האחרונות. מחברנו נלחם בנימוקים רציניים נגד המנהג, שלפני אין לכתוב את השירות החל מן המלים „כי בא סוס“ בצורת השיר. אחר ידיבר על בעיה זו בנפרד, רואה הוא צורך להביא גם את כל השירה בצירתה המקיבלת אם אני משווים את הצורה המאושרת על ידו אל הצורה הניתנת בכ"י איכספורד הנ"ל, רואים אנו שלא הגיע בנקודה זו למסקנות הדרושות⁷⁰. זוהי צורת השירית האחרנית ב-משנה תורה החתים בידי הרמב"ם:

ידיך	יי ימלוך לעילם יעד	כי
בא סיס מרעה ברכבו ובפרשיו בים	יישב יי עליהם	
את מי הים	ובני ישראל הלכי ביבשה בתוך הים	

66. כדאי לעיון מיוחד הנימק המובא בחיברנו.
67. מהדורת הירוביץ, ברלין, תרנ"ג, עמ' 671: „מן האזינו עד וישמן ישרון ריש פסוקי בריש חטי“.
68. בעל מנחת שי מצטט „ס' תגי“ בקשר עם עניינים שאינם שייכים לנושא של תגים; בנראה היה לפניו חיבור שהיה לי גם שם ניסח על „ס' תגי“, כמי הקטע שנשכר בכ"י יאסטרין 487 הנ"ל.
69. יש כאן טעות סופר במקום „אשאי“.
70. אולי היתה הערה זו על הגליון.
71. בארצות כמי ספרד אי כמורת התיכון, שהגעי שם העתקים טובים של „משנה תורה“ ידעי לשמר ייתר על הצורה הנכונה של סוף השירה; ע"ע מאמרי של „יאל“: „בתרי משנת ה' אלפים יעשרים לכה"ע (קרית ספר, לות תשכ"ג, עמ' 122), כי היא ייחז על האמיר בנשא זה בקרית ספר של הפאירי.

החומר המובא נוסף על שתי בעיות אלה, לקוח מספרי מסורה ומחיבורים העוסקים בבעיות כתיבת ספרי תורה, בעיקר ממסכת סופרים, שיגרתו הוא: בהערות הצבענו על המקור ממנו שאב או על הקבלותיהן של הקבוצות השונות.

* * *

יען כי בעו"ה התורה נשתכחה ולא נמצא ס"ת כתובה כשורה מפני שהסופרים בורים והלומדים אין משימים לבם לאת על כן יגעתי למצוא ס"ת כתובה כתקונה באיתיות ובפתוחות ובסתומות ולא מצאתי אין צ"ל בדקדיק חסרו' ויתרות אשר נעלם מכל בני הדור וע"ז אנו אנוסים אך תקון צירת איתיות האלפא ביתא ידועות לנו ודינם כדן תפילין אנחנו מניחין לסופרים הבורים לכתוב לפי הרגלם הרי אנחנו מזידין. אמנם על צירת הפתוחות והסתומות רבו המחלקים כי נר ישראל קופת הרוכלים הגאון הרמב"ם כתב שלעולם התחלת הפתוחה בראש השיטה והתחלת הסתומה באמצע השיטה ופי' אם נשתיר בסוף השיטה כשיעור ט' איתיות מתחיל בתחלת שיטה: והיא פתוחה אם לאי יניח כל איתה שיטה פניי ויתחיל בתחילת שיטה שלישית וסתומה יניח פניי באמצע שיטה כשיעור ט' איתיות ואם לא יכול לכתוב אחר החלק תיבה אחת או יניח הכל פניי ויניח בראש שיטה שניי חלק שיעור ט' איתיות אי יותר? וכן כתב בסמ"ק שכתב מצא ר' יעקב מקיצי בספרים המדויקים באשכנז: וכן כתב ר"ת שכך מצא בסידור קדמיני אך כתב ר"ת שבמסכת סופרים יש שיעור ג' איתיות פנוי בראש שיטה הרי פתוחה אבל לא בסיפה ונראה בעיני דבריית' דמס' סופרים עיקר אך כתב לקיים דברי שניהם שניח פניי בסוף שיטה ט' איתיות ובתחילת שיטה ג' איתיות: ולא יקשה וזה יקרא סדורה לפי סידור קדמינים כי י"ל דדווקא כשמתכוין שמתחיל בשיטה שניי כנגד חלק של שיטה שלמעלה הימנו זהו נקרא סדורה: והנה הרבה דרשתי מפ' סופרים

1. ב השיטה שנייה וב = כ"י בריש מיוזאם (Add. 17.338).
2. רמב"ם הל' ס"ת פ"ה ה"א"ב.
3. בסמ"ק דפי' ס" קנה, לאחר צייט דברי הרמב"ם בדיני פתוחות וסתומות, הוא ממשיך: אבל בסמ"ק סופרים שנינו וכ"י, כמעט בכל כתבי יד של סמ"ק שבדקנו, כתוב אחרי סיום דברי הרמב"ם: "ור"ת מצא במסכת סופרים מדויקת ככל זה (כלומר, בדברי הרמב"ם) ושאר ספרים ששנה בהם טעית סיפר ה"א. בכמה כתבי יד כתוב במקום "ר"ת" — "ור"ת מקלצון, וכן במרכזי הל' קטנית ס"ת תתקס. בשיטה מקובצת מנחות לב, א. סוף אית ב מביא דברים אלה בשם הר"י כאירליינש. בכ"י פרמא 172 כתוב כמו ברוב כ"י: ור"ת מצא... ולמעלה בין השיטין ובשיליים כתיב: "ס"א יהר' יעקב מקיצי מצא כן בספרים מדויקים העתקתי מספר ר"ם מקורבילי. כנראה, שנוסתה כעין זו היתה בסמ"ק שלפני ר' יום טוב ליפמן.
4. ראה דברי ר"ת במחזור ייסרי, ס"י תקס, בס' התרומה ס"י ה, יא"ש, הל' ס"ת ד"ה פרשה פתוחה יביתס' מנחות לב, א. ד"ה יהאידנא.
5. לפי "סידור קדמיני" סדורה היא. כל שכתב והילך השיטה עד תצירה או עד שלישיתה ומציח השיטה ופתחל לכתוב השיטה שלמטה לה כנגד ההנחה של אותה שיטה עליינה זו היא סדורה.
6. ראה מחזור ויסרי שם.
7. בספר התרומה שם: "סה שצ"דש רבינו ובדפוס בטעות: "רבינו שלמה", וברור שבעל התרומה מתכוון לר"ת) וכשהצ"ח לי חלק בסוף שיטה ובתחילת שיטה יצא לעשיית פתוחה ולא סקריא בזכי סדורה והיינו ויקרא כשהתחיל למטה כנגד מקום ההנחה של שיטה שלמעלה ממנה זו

ובינתי בספרים ולא נודע לי איזה פרשה היא שדינה ליהיות סדורה והנ' לבי אומר לי שבסוף סיום כל סידרא יש לעשות סדורה כי שמה מוכיח עליה כי על כן נקראת סדרה : ואם רצה ליהיות פתוחה יעשה סדורה שנקראת פתוחה ואם דינה ליהיות סתומה יעשה סדורה שנקראת סתומה כי כשתכתוב בתחילת השיטה פחו' מס' איתיות ימניח שאר הכל פני ומתחיל זה כנגד זה בשיטה שנייה גם זהו סדורה וסתומה לפי הרמב"ם והוקשו בעיני שהרי בכל התורה רק נ"ד סדרות ימצא' בהרבה ספרים מניין הסדרות בתורה קנ"ד יא ומתוך דברי הרמב"ם * שכתב שיש מקימות שנהגו לסיים התורה אחת לשלש שני' יראה לי לפי אותה מנהג נכתב גם מנין הסדרות קנ"ד. אין חיבה לכתוב פרשה סדורה ולא נתקן רק לסימנא בעלמא לידע עד היכן נקרא בשבת אתי שפיר שלא הזכיר רמב"ם שום סדורה בספרו מפני שאין חיבה בדבר וגם מקימת חלוקות בקריאה שבדפי' וגם זהו הסיבה שנשתכח מקו' י'.

והנה במגילה בירושלמי יזל ואין פתוחה מראשה פתיחה מסופה פתיחה. פתוחה מכאן ומכאן סתימה עכ"ל יע"כ כתב רבינו אשר שפני' בין בראש שיטה בין בסוף שיטה הוי פתוחה וסתומה דוקא שיניח פניו באמצע שיטה אי שיניח חלק שיטה שלימה חשוב סתום מכל צד יי. ואעפ"י שבמסכת סופרים פליג הירושלמי עיקר כי מ"ס נכתב בדורו' אחרונים ולא הוזכר ממנו בתלמוד ע"כ עיקר דבריו יי. והנה פנוי בסוף שיטה היי פתוחה לרבינו משה ילרבינו אשר ולא למסכת סופרים יפני בתחילת שיטה הוי פתוחה למסכת סופרים ילרבינו אשר ולא לרבינו משה. ישורה פנוי הוי

דווקא נקראת סדורה שנראית הבל כתיב בשיטה אחת. עי' ב"י י"ד, ס"ר רעה, ד"ה יהרמב"ם ז"ל, דעה אחרת בענין זה. וראה בקריית ספר, מאמר שני, ח"ב, דף כ, ב, ובמהדורת קיס של הרש"ל במקום : "בשטה השניה לה". בסעית : "בשטה השניה לא".

7. בפירושה של פרשה סדורה נחלקי הפוסקים. ראה ב"ה י"ד ס"י רעה ובהשגות הס"ז עליה, שם ס"ק ה.

8. דברי רבינו "ומתחיל זה כנגד זה" יש להבין באיזן שבשורה שלמעלה כתב שמונה אותיות והניח חלק יבשורה שלמטה ממנה התחיל לכתוב אחרי שהניח פנוי שיער ס' אותיות. ואף שיש הבדל של אות אחת בין השורה שלמעלה והתחלת השורה שלמטה מסנה, נקראת בכל זאת סדורה, מפני שנראית הבל כתוב בשיטה אחת.

9. ראה מאמרו של י' זאל (הנוכח למעלה הערה 17), עמ' 130-132.

9. הל' תפילה ס"ג, ה"א.

10. בב' ליתא : מ"הנה הרבה דרשתי מפי סופרים — עד כאן. ובמקום השקליא יסריא שבכ"י דידן, כתוב שם : "הנה לא מצאתי בשום מקום איזה פרשה יש לכתוב סדורה אמנם שמה מוכיח עלה שצ"ל בכל מקום שמתחלת הסדר שדינה להיות פתוחה. המלי' האחרונות "שדינה להיות פתוחה" מעידות שחסי' בכ"י ב' והניסחה שבכ"י דידן היא מרוקת ימלאה. "חזון איש" כנח"ל סס"י לח, כותב : "בענין סדורה לא מסתבר שהיו עוד פרשיות בידה בשם סדורה יושב כל הענין מאתנו". אולם רבינו מסביר סיבת השכחה.

11. ס"א ה"ט, ילפניו שם גרסה אחרת, ראה "מראה הפנים" :ב"נורתן של הראשונים" שם. ירושלמי הוצאת ניריירוק.

12. ב' : "ותימה גדולה שמפליג על המימוני ועל ספר החכמה ועל כל הפולק' וההיקר' יסיים

ר' אשר". 13. רא"ש הל' ס"ה, ד"ה פרשה פתוחה.

[17] תיקון ספר תורה של ר' יום טוב ליפמן מילהויזן רנג

לרבינו משה פתוחה וכן לכל ספרינו וכן לספר החכמה ולרבינו אשר סתומה ע"ז נשתבשו הסופרים והספרים ואעפ"י שאיני כדאי ואין משיבין הארי לאחר מית' יפתח בדורו כשמיאל בדורי ועת לעשות הפרו תורתך, ע"כ אוציא רוחי אשר לבי אומר לי לסמוך על דברי ר' משה מיימוני כי ר"ת סמך על מ"ס והרי ר' אשר אמר שאין לסמוך יר' אשר סמך על הירושלמי והרי ר' משה בעל הסמ"ג כתב שהוא מקובל שהירושלמי על מזוזה קאי ע"ש¹⁴ אבל רמב"ם סמך הספר אשר היה מקודם בבית שני בירושלמי אשר הגיה אחד¹⁵ מבני אשר וכן הוא בספרים המדויקים באשכנז וכן בסידור קדמוני נמצא כמיתי ולא עיד אלא מכתב הגיע לידי וכתב בו אשר רמב"ם נסע למלכות בורגוניא למדינת ששיליא היושבת על נהר שיונא ומצא בה ס"ת כתב יד עזרא הסופר והיו בה פתוחות וסתומות ומכוח עם הפתיחות והסתומות שכתוב בספרו וע"ז שע"כ אנו צריכין לנהיג כדברי רמב"ם כי הוא המנהג הפתיחות והסתומות ופי' אותם ובוודאי שהוא מנאם לפי מה שהוא קורא סת' ולפי מה שהוא קורא פתוחה. ואילו היה מנאם ר"ת יר' אשר היה מניין יוא ע"כ בעניי' אחר שהרי יש שהם קוראים פתוח' והיא סתומה יכן איפכא כדפי' נמצא אילו נעשה כמנייני ונעשה צורתם כדפר"ת או כר' אשר הרי טענינו בידאי יטיב לאחיו דברי רמב"ם לבד ואז יש לנו על מי לסמוך¹⁶ אך אם ימצא סופר אימן שיכיל לכיין לכל הפתוחות צורה אחת כדפי' שבסוף השיטה יהי פני ט' ויתר יבתחילת שיטה ג' ויתר עד שמנה ולא ט' ויכוין בכל הסתומ' צורה אחת כשהי' סתומה מכאן ומכאן ובאמצע השיטה חלק שיעיר ט' איתיו' הרי יצא יד סלם יבלבד שלא ימשיך האיתיות יותר מדאי ימה שכתב הרוק"ח שיש להניח ריח בין פסיק לפסיק¹⁷ צריך לדקדק מאוד שלא יניח ריח יותר מדאי שהרי בהפסק ג' איתיות חלק חשוב פתיחה אי סתומה למסכת סופרים ואפילו החלק שיעור ב' איתיות חשוב סתומה לסידור קדמוני בתוך האלפסי¹⁸. והנה יש סדר מעניין פתוחות וסתומ' חלק בהרבה פרשיות על סדר סתומות ופתוחות של רמב"ם שנעתק מספר החכמ' מדברי ר' ידא חסיד¹⁹ יריב ספרי' הטיבים שמציין בינינו ע"ס הסדר ההוא נכתבו

14. סמ"ג עשין ס" כג בא"ד: יקבלתי כך הפי' לא שתהא יכו', יראה שם ס"י כח, שמביא מדברי ירושלמי אלי סעד לשיטת ר"ת.

15. ב: אבל הרמב"ם סמך על הספר אשר היה מקדם בבית שני ועל אשר הגיה אחר יכו'. כנראה, שבכ"י רדון יש כאן השמטת המעתיק.

16. ב: כנאן. 17. ב: יאו — לסמוך, ליתא.

17. רבינו כצריך להשאיר פניו גם בתחלת שיטה שתתחיה, כנראה, כדי לצאת גם לפי מסכת סופרים. ר' יוסף קארו מצריך לרא שמים לכיין שיהיה כשר בין לדעת הרמב"ם בין לדעת הרא"ש, ילא כצריך להשאיר פניו בראש שורה שתתחיה (כ"י ייד, ס"י רעה ובשילחן ערוך שם). ר' משה איסרליס ב"דרכי משה שם, מביא דברי רבינו בקיצור וקובע כמיתי במסכה, אולם אינו מפרש דעתי אם יש לכיין לצאת גם לפי מסכת סופרים כדעת רבינו.

18. כן בשם הריקח ב"בירך שאבר"י: ב"ב, במקום ומה שכתב הרוקח"י: ומה שנוהגי' הסיפרי להניח ריח.

19. קשה לקבוע למה מרבין רבינו ב"בתוך האלפסי, אולי כלול היה ה"סידור קדמוני' בתוך האלפסי, כעין ה"שמישא רבא".

20. חיבורי זה של ר' יהודה החסיד המיוזכר בספרית לא נתגלה עד הנה.

ונ"ל שעליהן אין לסמוך י כי פרשה אחת מוכיח על כולם והיא פרשת ויצא שחלק בה על רמב"ם וכתב שהיא סתימ' לגמרי מכל וכל בלי הפסק ובה טעות כאשר הוכיחו בעלי הגהות המיימוני"ם בראי"ה ברור' גם כמה פעמים כתב שורה פניה"ם זאת לא מצאנו לא בתלמוד ולא במסכת סופרים ולא מאחד מן הגאונים אך איתם אשר מקרוב באו ומוסיפין וגורעין ואמר פרשה פלונית מצאתי בספר מדויק איצ' לזכור אותם כי אותי ספר מאין בא עד שנאמר עליו הלכה למשה מסיני אך אותן סופרים פוסלים הסית' וגורמים ברכות לבטלה עד כמה דורות וכן תולעם לא ימות"ם ואשם לא תכבה סוף כל דבר כל הסופרים כאין נגד דברי הגאון רמב"ם שסמך על הספר שהגיה אחד מבני אשר יעל סית' של עזרא הסופר כדפי' וכן טעות נמצא לרוב הסופרים שכותבין יו"ד דיודוך"ם אחיך בראש הדף ואותה פרשה דיהודה אתה יודוך אחיך"ם פתוחה לדברי הכל ולפי צורת הפתוחות שכתבתי לעיל אי אפשר להיות ככה וגם זאת כתוב בהג"ה המיימוני"ם אלא יו"ד דיהודה תהיה בראש הדף וכן מצאתי בהרבה סית' טובות והנה דקדקתי"ם ומצאתי שאות' פסוק כי בא סוס"ם [ו] כו' הוא בכלל השירה על בן צריך לכותבו כדון שירה ותדע שהרי המיימוני"ם וכן ספר המסורות"ם מונה ה' שיטין אחר השירה ומתחיל יתקח מרים"ם בראש שיטה ראשונה של איתן ה' שיטין וכן במיימוני"ם המדויק וכן במסכת סופרים מונה ל' שיטין של שירה ושני שיטין אחרונים כוללים אותי פסוק ופירש ראשי שני אחרונות ב' א מ' הרי ידאי הוא בכלל שירה ובצורת השירה מפורש במיימוני' ובמ"ס שורה ראשונה כדרכה ושאר כל השיטין כאחת מניחין ריוח אחד באמצע ובאחת מניחין ריוח כשתי מקומית והרי פסוק כי בא וגו' בכלל וגם צריך ליהיות כחלק וכן מצאתי בספר עשרים יארבע זהו וטוב וכן מצאתי כשני מקומות בתיקוני סית' שהיו מדויקין מאד ואחר זאת נידע לי שהמומחה הרי' רחבי' אבי מה"ר מרק"ל כתב השירה בסית' כדפי' על כן אין ספק בדבר כלל והטעו' אירע לתהמין והסופרים מפני שאני מתפללים השירה בכל יום ומסיים' השם ימלוך לעולם ועד"ם יעלה על דעתם שסיף השירה הוא אינו כן כדפי' אך קדמוני' תיקנו בתפילה לסיים השם ימלוך וגו' מפני שבא לסמך כי להשם המליכה וכי' האנו אין לנו לענין פתוחות יסתומית אלא דברי הרב להרבני' יאב לתכמים רמב"ם והספיקות שבדבריו אכתבם יאלו הן"ם ויאמ' אלהי' אל אברהם סתומה שתיים הן וכתוב בתג"ה"ם שהוא האחרון, ויאמר אלהים אל אברהם אבל"ם ישרה אשתך יאלה תולדות עשו פתוחה

21. בב, במקום ונ"ל — לסמוך" : ואין לסמוך על זה.
22. ראה הגהות מיימרי, הל' סית' סית' את ג. ועי' במבוא על בעיה זו.
23. ב : פני שורה. 24. ב : תולעתם לא ימות, כמו במקרא (ישעי' סו, כד).
25. בראשית מט, ח. 26. אתה — אחיך, ליתא בב. 27. הל' סית' סית' את ט.
28. והנה דקדקתי — והרי פסוק כי בא יג' בכלל, הוכנס בב לפני סוף חלק זה.
29. שמת טי, יטו ע"ע במבוא. 30. הל' סית' סית' הי.
31. קשה לקבוע לאיזה חיבור היא מתכוון. 32. שמת שם, כי.
33. לעיל הערה 30. 34. שמת שם, ית.
35. ב הם : הראשין כר' י. ט והשני שם, טו.
36. הלכית סית' סית' אית ב. המלים : וכתוב בהג"ה אינו בב.
37. שם אית ב, בפסוק זה אין במקרא אצל. ועי' בהגהות מיימוניות ובכסף משנה שם.

וכתוב בהג"ה שהוא הראשון³⁸ ואלה תולדות עשו הוא אדום³⁹ ויהי אחר הדברים פתוחה וכתוב בהג"ה שהוא ויהי אחר הדברים האלה חטאו⁴⁰ ובפרשת צו, וידבר אל בני ישראל פתוחה וכתוב בהג"ה שנים יש בכל הספרים יכן הח"ר יוסף הנקדן תיקן העתק ע"פ המיימוני וכתב שתיהם וידבר דכל חלב⁴¹ וידבר דהמקריב⁴² שמ' טעית סופר מדולג אחת בפנים ואעפ"י שהחשבון מכון מכל צד שמא החשבון נכתב לפי הטעות וכן סתומה אחת הוסיף עכ"ל והנה דברי אילו אין הדעת סיבלת שיהא המניין שכתב שש פתוחות וכלל המניין שבסיף ספר ויקרא וכן הכלל בסוף כל התורה כילה יהיה טעות ואני קבצתי בכל מקום היותי כל ספרי מיימוני טיבים וזקנים שבאו מד' כנפות הארץ וגם מארץ ספרד יבכילם החשבון מכון כאחד ואיך יעלה על הדעת שיהא טעות סיפר בכולן, לכן נראה ידאי מה שהוסיף הח"ר יוסף וכתב שתיהן פתיחות עשה מכח ספיקות שמצא שתיהן בכל הספרים ולא ידע איזה וידבר היא שכתב המיימוני וכן מכח ספיקא שמצא שתיהן הוסיף סתימה אחת כמו שאפרש, אך רמב"ם לא כתב רק חד וידבר פתיחה יהנה הקרה הש"י לפני שני תיקוני ס"ת זקנים מאד מאד ומסודר בה' הפתוחה והסתימית ע"פ המיימוני וכתב בהן רק וידבר דכל חלב פתוחה וגבי וידבר דהמקריב אין שום פסקא⁴³ כלל וכן נעשה ונשמר לקיים והמשנה ידו על התחתונה יבס' אחרי וידבר דדבר אל בני ישראל⁴⁴ פתיחה⁴⁵ וכתוב בהג"ה⁴⁶ בספרים אחרים ואיש אינו⁴⁷ במקום זאת עכ"ל ובדקתי ומצאתי שהיא וידבר דדבר אל בני ישראל ולא כספרי אחרי⁴⁸ יבס' בהר וכי ימך ומטה⁴⁹ סתומה כתוב בהג"ה⁵⁰ כס"א כי תמכרו ממכר במקום זאת. ובספרים מצאתי שתיהן ושמה היא אשר הוסיף הח"ר יוסף עכ"ל גם הוספת זי מכח ספיקא כדפי' אך בדקתי ומצאתי שהיא וכי ימך ומטה ולא כס"א יהנה מי שסימך על ההגה' עומד בספק שהר' כתוב בה ושמה היא אשר הוסיף וכלי אבל מי שסימך על הפנים המיימוני נשען על ודאי וארז"ל אין ספק מציא מיד ידאי ואשר עם לבי כתבתי ומי שאין דעתו נוטה לדברי אלה ורוצה לעשות לפי הגה' שבמיימוני אי"כ יוסיף גם וידבר דהמקריב ויעשנה פתוחה ויוסיף גם וכי תמכרו ממכר⁵¹ ויעשנה סתימה ולא יוסיף כלל יתיר והעובר עובר על דעת קוני ועל דעת רבי יהנה הספרי מיימוני הנמצאות בידינו מטעים ואחת אזכיר אשר ברוב הספרים כתיב ראשי ה' שיטות שלאחר האוני: ויבא. וידבר. לדבר—אשר. הזאת. וזה ודאי טעית. כי פר' יבא פתוחה כמו שכתוב במיימוני ובעצמו פי' שדינה בראש

38. הגהות מיימוניות שם, אית ו.

39. בראשית ל"א, א. הכ"ס מוסיף: "יששכר הוא, כי ואלה תולדות עשו השני אינו מרשה כלל".

40. שם מ. א (גרנצבורג מזכיר שיש ס"א לסיה אין כאן סדר) ילא לט, ו או כב, א, שהן סתימות.

41. ויקרא ו, כב: ראה הגהות מיימוני שם, אית ו. לפי הכ"מ שם, אין פה מרשה פתוחה.

42. ב יכת': ויקרא שם, כת. לא בנוסח א ולא ברשימת הפתוחות הסתימות הבלולות כחזכירט

אין סיכון מיוחד העש"י להדריכנו, בכל אופן מטה מתברר שמדובר על פסוק כב (דחלב) ולא על פסוק דה.

43. יש כ"י מקראיים שגורסים פה פתוחה, ואחרים — סתימה. 44. ויקרא ית, א.

45. כב ליתא. 46. הגהות מיימוניות שם, אית ו.

47. ב: איש, כמו בבבבא (ויקרא שם, ו). 48. שם כה, לה.

49. הגהות מיימוניות שם, אית ח. 50. ויקרא כה, יד.

השיטה והא לך לשון הפסוק ויבא משה וידבר נמצא בשורה ראשונה רק שתי תיבות והשאר פנוי ולא יתכן כלל אלא הוא כאשר מצאתי בספר מיימון ספרדי ראשי ה' שיטין ויבא משה א'. לדבר את ב'. אשר אנבי ג'. הזאת כי ד'. אשר אתם ה' יי. גם דע שמניין הפתוחות של כל התורה מאתים ותשעים ומניין הסתומות שלש מאות תשעה ושבשים וכן מצאתי בכל הספרים. לכן כשתמנה פרטם ולא תמצא מכוון דע כי ודאי טעות סופר יש בו. ואני הגהתי מיימוני שלי ומצאתיו כמה וכמה פעמים ועליו יש לסמוך כי ידעתי שמעתה מדויק הוא ע"כ אעתיקם ממני הנה לזכרון ויזכרני אלהי לטובה. כה תפלת החתנים טביומי

ספר בראשית •. יהי רקיע (א. ו) יקו המים (ט) יהי מארת (יד) ישרצי המים (כ) תוצא הארץ (כד) ויכלו (ב. א) אלה תולדות השמים (ד) כולן פתוחות והן שבע פרשיות: אל האשה אמר (ג. טז) ולאדם אמר (יז) שתיהן סתומות: ויאמר יי אלהים (כב) פתוחה: והאדם ידע (ד. א) זה ספר (ה. א) ייחי שת (ו. א) אנש (ט) קינן (יב) מהללאל (טו) ירד (יח) חנוך (כא) משותלח ~ (כה) למך (כח) נח (לב) אחת עשרה פרשיות אילו כולן סתומות: וירא יי (ו. ה) אלה תולדות נח (ט) שתיהן פתוחות: ויאמר אלהים לנח קץ (יג) וידבר אלהים לנח יי צא (ח. טו) ויאמר אלהים אל נח (ט. ח) שלשתן סתומות: ויהיו בני נח (יח) ואלה תולדות בני נח (י. א) שתיהן פתוחות: וכנען ילד (טו) ילשם ילד (כא) שתיהן סתומות: ייהי כל הארץ (יא. א) אלה תולדות שם (י) ש"ם: וארפכשד חי (יב) ושלח חי (יד) ויחי עבר (טז) פלג (יח) רצי (כ) שרוג (כב) נחור (כד) תרח (כו) כולן סתומות והן שמנה פרשיות: ויאמר יי אל אברם (יב. א) ויהי רעב (י) ויהי בימי אמרסל (יד. א) שלשתן ס': אחר הדברים (טו. א) ושרה ייג אשת אברם (טו. א) ויהי אברם (יז. א) ויאמר אלהים אל אברהם (טז) ארבעתן סתומות: וירא אליו יי (יח. א) פתוחה: ויסע משם (כ. א) ויי עקר (כא. א) ש"ם: ויהי בעת (כב) ויהי אחר (כב. א) ויהי אחרי (כ. א) ויהיו חיי שרה (כג. א) ארבעתן סתומות: ואברהם זקן (כד. א) ס': ויוסף אברהם (כה. א) ואלה תולדות ישמעאל (יב) ואלה תולדות יצחק (יט) ויהי רעב (כז. א) ארבעתן פתוחה: ויהי עשו (לד) ויהי כי זקן יצחק (כו. א) ויצא יעקב יי (כה. י)

הנה בשולי הגליון:

- כל הפתוחות טעמים משום פסיקה והסתומות הפסיקה רק להתבונן בין דברי ידבר יבפרשת ויושע ופרשת האזינו נחלקו לפי הפסק הדבר יהחכם יישיב אל לבי להבין דבר אמר
- מ"ש מקצת נקדנים ב' פרשיות ב' פרשיות באירתי ויית פסק ברישיתי ויצא ויח לא כיוון כי בתחלת ויצא יש פסקא כאשר כתבתי בעמוד וכן איתא בבראשית רבה כיוון יעקב כפני מה פרשה זו סתימה מכל פרשיות שבתורה מפני שנסתמו צניהם מכוון שיעבד הגלות וכו' והרבה טעמים וירש על זה וכן איתא בפרש תנחומא וכן כתב רש"י ואילו בייצא לא הזכירי מזה כלום. וכן בדקתי בספרי גאסמאי אשר יצא להם שם במעלות וסמאיו ג"כ שיש ליהיית פרשה בסוף ואין לפקפק בדברי.

51. גם ק"ס א (דף יד, א) מביא התחלות הללו ומסתיף: "ואין נראה לי, הרי יצטרפו השטין להיות גדולים יותר מדי" ו יראה במכ"א.

52. א (:) כה"י איכסירדבדלי 577 התחום כדף הרמב"ם: מתישלת כמי במקרא.

53. א: אל נח, בן ניסח המסירה. 53א. א: ושרי כניה. 54. א: פתוחות: וכן צ"ל.

[21] תיקון ספר תורה של ר' יום טוב ליפמן מילהויזן רנז

שלשתן סתומ': וישלח יעקב (לב, ד) פתוחה: ויבא יעקב (לג, יח) ותצא דינה (לד, א) ש"ס: ויאמר אלהים (לה, א) וירא אלהים (ט) ויהי בני יעקב (כב, באמצע הפסוק) ואלה תולדות עשו (לו, א) ארבעתן פתוחה: אלה בני שעיר (כ) סתומ': ואלה המלכים (לא) וישב יעקב (לז, א) ויהי בעת ההיא (לח, א) שלשתן פתוחה: ויוסף הורד (לט, א) סתומה: ויהי אחר הדברים (מ, א) ויהי מקץ (מא, א) שתיהן פתוחה: ויגש אליו יהודא (מד, יח) ואלה שמית (מז, ח) ואת יתודה (כח) שלשתן סתומ': ויהי אחרי (מח, א) ויקרא יעקב (מט, א) שמעין ולוי (ה) יהודה (ח) זבולן (יג) יששכר (יד) כולן פתוחה: והן שש: דן (טז) גד (יט) ואשר י" (כ) נפתלי (כא) בן פורת (כב) חמשתן סתומה: בנימין (כז) פתוחה: מגיין הפתוחות שלש וארבעים והסתומות שמנה וארבעים: הכל אחת י" ותשעים.

ספר ואלה שמות. ויקם מלך חדש (א, ח) יילך איש (ב, א) ויהי בימים הרבים

(כג) ג' פתוח': ומשה היה רעה (ג, א) ס': וילך משה — וישב י" (ד, יח) ויאמר י"י אל אהרן (כו) שתי' פתוח': וידבר אלהים אל משה (ה, ב) סתומה: וידבר י"י אל משה (יא) [וידבר] י"י אל משה יאל אהרן דמצרים (יג) שתי' פתוח': [אלה ראשי בית] (יד) [וידבר] י"י אל משה אני השם דבר אל פרעה (כט) ש"ס: ויאמר י"י אל משה ראה נתתיך (ז, א) ויאמר י"י אל משה ואל אהרן כי ידבר (ח) שתי' פתוחה: ויאמר י"י אל משה כבוד (יד) ויאמר י"י אל משה אמר אל אהרן (יט) שתיהן סתומה: ויאמר י"י אל משה בא (כו) פתוח': ויאמר י"י אל משה אמר אל אהרן (ח, יב) [ויאמר י"י אל משה אמור שני] י"י ויאמר י"י אל משה השכם בבקר (טז) שלשתן י" ס': ויאמר י"י אל משה בא אל פרעה (ט, א) ויאמר י"י אל משה ואל (ח) ש"פ: ויאמר י"י אל משה השכם (יג) ס': ויאמר י"י אל משה נטה (כב) ויאמר י"י אל משה בא אל פרעה (י, א) ש"פ: ויאמר י"י אל משה נטה ירך בארבה (יב) ס': ויאמר דויהי חשך (כא) ויאמר דעוד נגע אחד (יא, א) ש"פ: ויאמר משה דבחות י" (ד) ויאמר י"י אל משה דלא ישמע (ט) ויאמר י"י אל משה ואל אהרן... החדש (יב, א) שלשתן פ': י"י: ויקרא משה (כא) פתוחה: ויהי בחצי הלילה (כט) סתומ': ויסעו בני ישראל (לז) ויאמר ה' אל משה ואל אהרן י" (מג) ש"פ: ויהי י" בשלח (יז) סתומ': וידבר דיישובו — ויחני י" (יד, א) ויאמר י"י אל משה מה תצעק אלי (טז) ויאמר דנמה ירך י" (כו) אזי י" ישיר משה (טז, א) ותקח מרים (כ) חמשה פתוח':

-
55. א: מאשר, כמו במקרא. 56. א: אחד. 57. א, בלי מקף.
58. ויאמר... שני — המלים הללי היו, כנראה, על הגליון והוכנסו בסעית לרשימה: גם ברשימה ב נמצאת הן כבר בנוסח.
59. א: שתיהן: כנראה, שהיה לפני המעתיק ש"ס' ופתר שלא כהלכה במקום שתי' הן סתומות, ש"ל ש"ן סתומית מאחר שהביא בחשבון גם את ההוספה.
60. א: סתומות, וכן צ"ל.
61. במקרא: כחותית.
62. א: סתומות, וכן צ"ל.
63. א: ואהרן: לפי גיזכירג: א"א ואל אהרן, וכן נמצא בכ" כס ברשימתו.
64. יש להשלים לפי א: יהי בעצם (נא) סתומה: וידבר וכולי קודם לי (יג, א) יהי כי יביאך (יא) שתיהן סתומות.
65. א: בלא מקף. 66. א: את ירך, כמו במקרא. 67. א: אז, כנדה.

ויסע משה (כב) ויבא אלימה⁶⁶ (כז) ויאמר יי אל משה הנני ממטיר (טז, ד) שלשה סתומות: וידבר יי אל משה (יא) פתוחה: ויאמר יי אל משה (כח) ס': ויסעו כל עדת (יז, א) ויבא עמלק (ח) ויאמר יי אל משה כתב זאת (יד) וישמע יתרו (יח, א) בחדש השלישי (יט, א) חמשה פתוח': וידבר אלהי' (כ, א) אנכי (ב) לא תשא (ז) שלשה סתו': זכור (ח) פתיח': כבד (יב) לא תרצח (יג) לא תנאף (יג) לא תגנוב (יג) לא תענה (יג) לא תחמוד (יד) כולן ס' והן שש ס': וכל העם (טו) פתוח': ויאמר יי דכה תאמר (יט) ס': ואלה המשפטים (כא, א) פתוח': וכי ימכור איש (ז) מכה איש (יב) וכי יזיד איש (יד) ומכה אביו (טו) וגונב איש (טז) ומקלל אביו (יז) וכי יריבון (יח) וכי יכה איש (כ) וכי ינצו (כב) וכי יכה איש (כו) כולן סתו' והן שבעה עשר: וכי יגח שור (כח) ס': וכי יפתח איש (לג) וכי יגוף איש (לה) כי יגנוב איש (לז) כי יבעיר יי איש (כב, ד) כי תצא אש (ה) כי יתן איש דכסף (ו) כי יתן איש דחמיר (ט) כולן סתומות והן שבע: וכי ישאל (יג) פתוחה: וכי יפתי' (טו) מכשפה (יז) זבח לאלהים (יט) ג' ס': אם כסף (כד) סתו': אלהים לא תקלל (כו) לא תשא (כג, א) כי תפגע (ד) כי תראה (ה) לא תטה (ו) חמש סתומות: הנה אנכי (כ) סתו': לא תהיה משכלה (כי) סתומ': ואל משה אמר (כד, א) סתו': ויאמר יי דעלה (יב) סתומ': וידבר יי דויקחי (כה, א) פתי': יעשו ארון (י) ס': ועשית שלחן (כג) ועשית מגורת (לא) ששם: ואת המשכן (כי, א) סתומה: ועשית את הקרשים (טו) ס': ועשית פרוכת (לא) ועשית את המזבח (כז, א) ועשית את חצר (ט) יאתה תצוה (כ) ואתה הקרב (כח, א) חמשה סתומה: ועשו את האמוד (ו) סתו': ועשית משבצות (יג) ועשית חשן (טו) ועשית את מעיל (לא) ועשית ציץ (לו) וזה הדבר (כט, א) וזה אשר תעשה (לח) שש סתומ': ועשית מזבח (ל, א) וידבר דכי תשא (יא) וידבר דועשית כיור (יז) וידבר דבשמים (כב) ארבעתן פתיח': ויאמר קח יי לך סמים (לד) וידבר דראה קראתי (לא, א) ב' ס': ויאמר יי (יב) פתי': ויתן אל משה (יח) ס': וידבר דלך רד (לב, ז) יסון ירד (טו) ב' פתיח': וידבר דלך עלה מזה (לג, א) סתומ': ויאמר משה (יב) ויאמר יי אל משה (יז) ויאמר דפסל לך (לד, א) ויאמר דכתב לך (כד) ארבעתן סתו': ויקהל משה (לה, א) ס': ויאמר משה דזה הדבר (ד) ויאמר משה דראי קרא (ל) שתי' סתו': ויעשו כל חכמי לב (לז, ח) ס': ויעש יריעות (יד) ס': ויעש את הקרשים (כ) ס': ויעש בצלאל (לו, א) ויעש את השלחן (י) ויעש את המגורה (יז) ויעש את מזבח הקטרת (כה) ארבע' סתו': ויעש את מזבח העולה (לח, א) ויעש את הכיור (ח) ויעש את החצר (ט) אלה פקידו (כא) כל הזהב (כד) חמשה סתומ': ויעש את האמוד (לט, ב) פתוח': ויעשו את אבני השהם (י) ס': ויעש את החשן (ח) ויעש את מעיל (כב) ב' ס' יי: ויעשו את הכתנת (כו) ויעש את ציץ (ל) יתכל (לב) ג' ס': ויביאי את המשכן (לג) וידבר דביום החדש (מ, א) ב' פתוחה: יהי בחדש הראשון (טז) ויקח (כ) ויתן את השלחן (כב) וישם את המגורה (כד) וישם את מזבח (כו) וישם את מסך (כח) וישם את הכיור (ל) ויקם (לג) כולן סתומ' והן שש: ויכס הענן (לד) פתיח': מניין הפתיחות תשע וששים ומניין הסתומות חמש יתשעים: הכל סתומ' וארבע וששים פרשיות.

ספר ויקרא. ואם מן הצאן (א, י) ס': ואם מן העיף (יד) פ': ינפש כי תקריב

66. במקרא: אלימה. 70. א: שכע; וכן צ"ל. 71. א: יבער; כגיה.

72. א: דקח; וכן צ"ל. 73. א: שתיהן פתוחות; וכן צ"ל.

(ב, א) וכי תקריב (ד) ואם מנחה דמחבת (ה) ואם מנחה דמרחשת (ו) ואם תקריב (יד)
ה' ס': ואם זבח (ג, א) ואם מן הצאן (ו) ואם עז (יב) וידבר י"י (ה, א) ואם כל עדת (יג)
אשר נשיא (כב) ואם נפש (כו) ואם כבש (לב) ונפש כי תחטא (ה, א) כולן פ' והן ט':
ואם לא תשיג (יא) וידבר י"י (יד) שתי' סתומו': ואם נפש (יו) וידבר י"י דנפש (כ)
וידבר דצו (ו, א) ג' פ': וזאת תורת (ו) סתומה: וידבר דזה קרבן (יב) וידבר דדבר
אל אהרן (יו) וזאת תורת האשם (ו, א) וזאת תורת זבח (יא) וידבר דדבר אל בני ישראל
(כב) וידבר דקח את אהרן (ח, א) כילן פ' והן שש: והי ביום השמיני (ט, א) סתומו':
וידבר י"י אל אהרן (י, ח) וידבר משה (יב) וידבר י"י אל משה (יא, א) ג' פתו':
וזה לכם (כט) יכי ימית (לט) ב' סתומו': וידבר דאשה כי תוריע (יב, א) וידבר דאדם
כי יהיה (יג, א) נגע צרעת (ט) ובשר (יח) ארבע פ': או בשר (כד) ס' י': ואיש או אשה
כי יהי בעור בשרם (לח) ואיש כי ימרט (מ) והבגד (מו) ג' ס': וידבר דזאת תהיה
[תורת] המצורע (יד, א) פ': ואם דל (כא) ס': וידבר דכי תבאו (לב) וידבר דדבר י'
אל בני ישראל (טו, א) שתי' פתוח': ואיש כי תצא (טז) ס': ואשה כי תהיה (יט) פתוח':
ואשה כי יזוב (כה) ס': וידבר דאחרי מות (טז, א) וידבר דדבר אל אהרן (יז, א)
וידבר דדבר אל בני ישראל (יח, א) ג' פתוח': איש איש (ו) ערות אביך (ז) ערות אחות י'
אביך (ח) ערית אחיך (ט) ערות בת בנך (י) ערות בת אשת (יא) ערות אחות אביך (יב)
ערית אחות אמך (יג) ערית אחי אמך י' (יד) ערות כלתך (טו) ערות אשת אחיך (טז)
ערית אשה יבתה (יז) כילן ס' והן שתיים עשרה: וידבר דדבר אל י' עדת קדושים י'
(יט, א) וכי תבאו אל הארץ (כג) ב' פתו': וכי יגיר (לג) ס': וידבר דאשר יתן מזרעו
(כ, א) ויאמר י"י אמור אל הכהנים (כא, א) ב' פתו': והכהן הגדול (י) וידבר דדבר
אל אהרן דאיש מזרעך (יז) ב' סתו': וידבר דוינזרו (כב, א) וידבר דדבר אל אהרן
אל בני יאל כל בני ישראל (יז) ב' סתו': וידבר דשור או כשב (כו) ס': וידבר דדבר
אל בני ישראל (כג, א) אלה מיעדי י"י (ד) וידבר דכי תבאו אל הארץ (ט) ג' פתו':
וספרתם לכם (טו) ס': וידבר דבחדש השביעי (כג) פתו': וידבר דאך בעשור (כי) ס':
וידבר דבחמשה עשר יום (לג) וידבר דצי (כד, א) ולקחתם סלת (ה) שלש פתוח':
ויצא בן אשה (י) ס': וידבר דהוציא י' את המקלל (יג) וידבר דבהר סיני (כה, א)
ב' פתוח': וספרת לך (ח) כי ימוך אחיך (כה) ואיש כי ימכר (כט) וכי ימוך י' ומטה
(לה) וכי ימוך אחיך עמך (לט) וכי תשיג יד גר י' (מז) ששתן ס': אם בחוקותי (כו, א)
ואם לא תשמעו לי (יד) ב' פתוח': ואם בזאת (כה) ס': וידבר דאיש כי יפליא (כו, א) פ':
ואם בהמה (טו) ס': מניץ הפתיחות שתיים וחמשים והסתימ' שש וארבעים: הכל
שמנה ותשעים.

ספר במדבר. ויהיו בני ראובן (א, כ) ס': לבני שמעון (כב) לבני גד (כד)

74. יש להשלים לז' א': ואיש או אשה (כט) פתוח'.	75. א': דברו, כט במקרא.
76. א': אשה כנדה.	77. א': אביך, כנדה.
78. א': אשה כנדה.	78. בא נוסף: כל, כנדה.
79. סימן יל פושט השבוע שאני רגלי.	80. בא נוסף: אל משה, כט במקרא.
81. א': דורצא, כנדה.	82. בא נוסף: אחיך, כנדה.
83. א': יכי השיג יד גר וכי ימוך אחיך עמך. אותיות א ב למעלה, מרמזות שיש להחליף את סדר הרבצות.	

לבני יששכר (כח) לבני יהודה⁸⁴ (כו) לבני זבולן (ל) לבני יוסף (לב) לבני מנשה (לד)
 לבני בנימין (לו) לבני דן (לח) לבני אשר (מ) לבני⁸⁵ נפתלי (מב) אלה הפקודים (מד)
 וידבר דאך את מטה לוי (מח) וידבר דאיש על דגלו (ב, א) כולן פתחו' והן ארבע עשרה:
 דגל מחנה [ראובן] (י) ונסע אהל מועד (יו) דגל מחנה אפרים (יח) דגל מחנה דן (כה)
 ד' ס': אלה פקודי (לב) ואלה תולדות (ג, א) וידבר דהקרב (ה) וידבר דואני (יא)
 וידבר דפקוד (יד) חמש ס': ולקחת (כו) ויאמר דפקוד (מ) ב' ס': וידבר דקח (מד)
 וידבר דנשא (ד, א) וידבר דאל תכריתו (יו) וידבר דנשא (כא) ד' ס': בני מררי (כט)
 ופקודי בני גרשום⁸⁶ (לח) ב' ס': וידבר דצו (ה, א) וידבר דאיש או אשה (ה)
 וידבר דאיש איש כי תשטה (יא) וידבר דאיש או אשה כי יפליא (ו, א) וידבר דדבר
 אל אהרן (כב) חמש פתוח': יברכך (כד) יאר (כה) ישא (כו) ישמו (כז) ייהי ביום כלות
 (ז, א) ויהי המקריב (יב) שש סתימו': ביום השני (יח) יביום השלישי (כד) ביום הרביעי
 (ל) וביום החמישי (לו) וביום הששי (מב) וביום השביעי (מח) ביום השמיני (נד)
 ביום התשיעי (ס) וביום העשירי (סו) ביום עשתי עשר יום (עב) ביום שנים עשר (עח)
 זאת חנכת (פח) וידבר דבהעלותך (ח, א) וידבר דקח את הלויים (ה) כילן ס' והן ייד.
 וידבר דזאת אשר ללויים (כג) ס': וידבר דויעשו (ט, א) וידבר דכי יהי טמא (ט) ב' ס':
 וביום הקים (טו) ס': וידבר דעשה לך (י, א) ויהי דשנה השנית (יא) ב' ס': ויאמר משה
 לכתב (כט) ויהי בנסוע (לה) ב' ס': ויהי העם כמתאננים (יא, א) ויאמר דאספה לי (טז)
 ויאמר דהיד יי (כג) ותדבר מרים (יב, א) ד' ס': ויאמר ייי פתאים (ד) ס': ויאמר
 דואביה (יד) וידבר דשלח לך (יג, א) ויאמר דעד אנה ינאצוני (יד, א) וידבר דעד מתי
 (כו) וידבר דכי תבואו (טו, א) וידבר דבבאכם (יו) כולן ס' והן שש: יכי תשגו (כב)
 ואם נפש אחת (כז) ב' ס': ויהיו בני ישראל במדבר (לב) ס': ויאמר דמות ימות (לה)
 ס': ויאמר דועשו להם (לז) ויקח קרח (טז, א) ב' ס': וידבר דהבדלו (כ) וידבר דהעלו
 (כג) ויאמר דאמר אל אלעזר (יז, א) ג' סתימו': וילנו (י) ס': וידבר דהרמי (ט) סתומ':
 וידבר דוקח מאתם (טז) ויאמר דהשב (כה) ויאמרי בני ישראל (כז) ג' פתיחו': ויאמר יי
 אל אהרן (יח, א) ס': וידבר יי אל אהרן (ח) ס': וילבני לוי (כא) ס': וידבר דואל
 הלויים (כה) וידבר דזאת חקת התורה (יט, א) ייבאי בני ישראל (כ, א) וידבר דקח
 את המטה (ז) ארבע ס': ויאמר דיען לא האמנתם בי (יג) וישלח (יד) ב' ס': ויסעו
 מקדש (כב) ס': וישמע הכנעני (כא, א) ס': ייסעני מהר והר (ד) פתו': או ייסיר (יז)
 סתומת: וישלח ישראל (כא) ס': וירא בלק (כב, ב) ס': ייסב ישראל (כה, א) וידבר
 דפינחס (י) וידבר דצרור (טז) ויאמר יי (כג, ב) ד' ס': בני שמעון (יא) בני גד (סו)
 בני יהודה (יט) בני יששכר (כג) בני זבולן (כ) בני יוסף (כח) אלה בני אפרים (לה)
 בני בנימין (לח) אלה בני דן (מב) בני אשר (מד) בני נפתלי (מח) כילן סתומ' והן ייא:
 וידבר יי דלאלה תחלק (נב) ס': ואלה פקודי הלויים (נו) יתקרבנה (כו, א) ב' ס':
 ויאמר דכן בנות צלפחד (ו) ויאמר דעלה (יב) ב' פתו': וידבר משה (סו) ס': וידבר דצי
 (כח, א) וביים השבת (ט) ובראשי חדשיכם (יא) ג' פ': ובחדש הראשון (סו) וביום
 תבטורים (כו) ב' ס': ובחדש השביעי (כט, א) ש': ובעשיר (ז) ובחשמה עשר (יב)

84. א: לבני יהודה לבני יששכר, כמי במקרא.

85. א: בני כנניה וכן בג' כ"י הרשמים אבל ניצחונג (כג, לבי, לח).

86. א: גרשון, כ"ה.

וביום השני (יז) וביום השלישי (כ) רביעי (כג) חמישי (כו) ששי (כט) שביעי (לב) שמיני (לה) כולן ס' והן תשע: וידבר משה (ל, ב) וידבר יי' (לא, א) ב' פ': ויצאו משה ואלעזר (יג) ויאמר אלעזר (כא) ויאמר דשא (כה) ג' ס': ומקנה רב (לבי, ה) פ': ויאמרו אם מצאנו (ה) ייגשו אליו (טז) ב' ס': ויאמר אליהם משה (כ) אלה מסעי (לג, א) ב' פ': וישמע הכנעני (מ) וידבר דבערבות [מואב] (נ) ב' ס': וידבר דצו את בני ישראל (לד, א) [דואת הארץ] י' וידבר דאלה שמות האנשים (כו) וידבר דבערבות מואב (לה, א) וידבר דדבר אל בני ישראל (ט) ויקרבי ראשי האבית (לו, א) חמשתן פתוחות: מניק פתוחות י' צ"ב יהסתימית ע"י י': הכל קנ"ח.

ספר אלה הדברים.

ויאמר יי' אלי ראה (לא) ואתחנן (ג, כג) ה' ס': ועתה ישראל (ד, א) כי תוליד בנים (כה) אז יבדיל (מא) ויקרא משה (ה, א) ארבע פתיחי': אנכי (ו) לא תשא (יא) שמור (יב) כבוד (טז) לא תרצח (יז) ולא תנאף (יח) ולא תגנוב (יט) ולא תענה (כ) ולא תחמוד (כא) ולא תתאיה (כא) את הדברים (כב) כילן ס' יהן י"א: שמע ישראל (ו, ד) פ': והיה כי יביאך (י) לא תנסי (טז) כי ישאלך (כ) כי יביאך (ז, א) ארבע ס': והיה עקב (יב) פ': כי תאמר (יז) ס': כל המציה (ח, א) והיה אם שכח (יט) שמע ישראל (ט, א) בעת ההיא (י, א) ועתה ישראל (יב) חמש פ': כי הארץ (יא, י) והיה אם שמע (יג) כי אם שמור תשמרן (כב) ראה אנכי (כי) יהיה כי יביאך (כט) כי ירחיב (יב, כ) כי יכרית (כט) כילן ס' יהן שבע: כי יקים (יג, ב) פ': כי יסיתך (ו) כי תשמע (יג) בנים אתם (יד, א) לא תאכל (ג) את זה תאכלי (ט) כל צפיר (טי) כילן ס' והן שש: עשר תעשר (כב) פ': מקצה שלש שנים (כח) מקץ שבע שנים (טו, א) כי יהיה בך אביון (ז) כי ימכר לך (יב) ארבע ס': כל הבכיר (יט) שמר את חדש (טז, א) שתי' פ': שבעה שבועות (ט) ס': תג הסיכות (יג) פ': שפטים ויטורים (יח) לא תטע לך (כא) לא תזבח (יז, א) כי ימצא בקרבך (ב, ד) ס': כי יפלא (ח) פ': כי תבא (יד) לא יהיה לכהנים (יח, א) וזה יהיה (ג) וכי יבא הלוי (י) כי אתה בא (ט) כי יכרית (יט, א) כולן ס' והן שש: וכי יהיה (יא) פ': לא תשיג יי' (יד) לא יקים עד (טו) כי תצא למלחמה (כ, א) כי תקרב אל עיר (י) כי תצור אל עיר (יט) חמשה ס': כי ימצא חלל וכא, א) פ': כי תצא למלחמה (י) כי תהיך לאיש (טו) כי יהיה לאיש (יח) כי יהיה באיש (כב) לא תראה את שור (כב, א) לא תראה את חמור (ד) לא יהיה כלי גבר (ה) כילן שבע ס': כי יקרא (ו) פ': כי תבנה (ח) לא תחרש (י) גדילים (יב) כי יקח איש (יג) ואם אמת היה (כ) כי ימצא (כב) כי יהיה נער יי' (כג) יאם בשדה (כה) כי ימצא איש נער יי' (כח) לא יקח איש (כג, א) לא יבא פצוע דכא (ב) לא יביא ממזר (ג) לא יביא עמיני (ד) לא תתעב אדומי (ח) כי תצא מתנה (י) לא תסגיר עבד (טז) לא תהיה קדשה (יח) לא תשיך (כ) כי תדר (כב) כי תבא בברם (כה) כי תבא בקמת וכי) כי יקח איש אשה ובעלה (כד, א) כי יקח איש אשה חדשה (ה) כי ימצא איש (ז) השמר בנגע צרעת (ח) כי תשה (י) לא תעשוק (יד) לא ייבתי (טז) לא תטה (יז) כי תקצר (יט) כי תחבש (כ) כי יהיה (כה, א) כי ישבו אחים

87. דואת הארץ שתי מלים אלה מיותרות הן הלא יש כאן כבר סימון אחר.

88. א: שש יששים: יכך צ"ל לפי הסיכום.

89. א: נערה, כנ"ל.

90. א: נערה, כמי הקרי.

91. א: הסיני, כנ"ל.

(ה) כי יוצו אנשים (יא) לא יהיה לך בכיסך (יג) כולן ס' והן ליה: זכור (יז) והיה כי תבא (כו) א' ב' פ': כי תבלה (יב) היום הזה (טז) ב' פ': ויצו משה וקני ישראל (כו) א' פ': וידבר משה (ט) ויצו משה (יא) ארור תאייס (טז) ארור מקלה (טז) ארור משיג יי (יז) ארור משגה (יח) ארור מטה (יט) ארור שכב עם כל בהמה (כא) ארור שוכב עם אחותו (כב) ארור שכב עם חיתנתי (כג) ארור מכה (כד) ארור לקח (כה) ארור אשר לא יקים (כו) כולן ס' והן י"ג: והיה אם שמע (כח) א' יהיה אם לא תשמע (טז) ב' פ': אלה דברי הברית (סז) ס': ויקרא משה אל כל ישראל (כט) א' אתם נצבים (ט) ב' פתוח: והיה כי יבאו (ל) א' כי המציה (יא) ראה נתתי (טי) ג' סתומי: וילך משה (לא) א' פ': ויקרא משה (ז) ס': ויאמר הן יי אל משה הן קרבי (ד) האוניי השמים (לב) א' ויבא משה (מד) וידבר יי אל משה בעצם (מח) וזאת הברכה (לג) א' ה' פ': וזאת ליהודה (ז) ס': וללוי (ח) פ': לבנימן (יב) וליוסף (יג) ולזבולן (יח) ולגד (כ) ולדן (כב) ולאשר (כד) ייעל משה (לד) א' כולן פ' יי: והן שבע: מניין הפתיחות של ספר זה ליד והסתומות קכ"ד: הכל מאה ושמנה וחמשים: מניין הפתיחות של כל התורה כולה ר"ץ ומניין הסתומי שעי"ט: הכל תרס"ט.

חמש שיטות לפני השירה ואילי ראשיהם יי: הבאים, ביבשה יי, מת, במצרים: ייא יי. שירת יי הים היו 100 כיתבין איתה בשלשים שיטין 101. שיטה ראשונה כדרכה ושאר השיטות אחת מניחין באמצעית יי ריח אחד, יאחת מניחין הריח בשני מקומות באמצעיתה עד שתמצא השיטה חלוקה לשלש ונמצא ריח כנגד הכתב וכתב כנגד תריח וזו היא צורתה כתב במסכ' סיפרים יי אילו התיבית שבראשי השיטות: אז, לאמר, ורכבו, לישועה, אבי, שמי, שלישי, אבן, יי, קמיד, אפך, נחלים, אייב, נפשי, בריחך, אדירים, כמכה, סלא, בחסדך, קדשך, אחו, אדים, כל, יפחד, יעבור, קנית, לשבתך, ידך, בא יי, מי, וכן הם כתיבים בעמיד בשירת השירה וראה הפקסימליה המידפסת בעמוד רסג).

שורת חלק יאלו ראשית חמש שיטות שלאחר השירה: ותקח אחריה, סוס, ויצאו, ויבאו יי, ואלי שש שיטות שלפני האוניי: ואעידה, אחרי, הדרך, באחרית, להבעיטו, קהל 101, שירה חלק, האוניי, ילאחר וכפר שירה חלק, יחמש שלאחרי כן כתיבית למעלה. צורת שירת האוניי כל שיטה ושיטה יי באמצע ריח אחד בצירת הפרשה הסתומי ונמצאת כל שיטה חלוקה לשתיים, במס' יי יבספר ריחו יבכל הספרים המדויקיי ובספרי תורות מצאתי עי' שורות, יאלי הן ראשי השירות: האוניי, יעריף, כשעירים, כי, הצור, אל, שחת, הלה, הלא, זכור, שאני, לה, בהנחל, יצב, כי, ימצאתי, יסיבנהי, כנשר, יפרש, ה', ירכיבהי, ויניקהי, חמאת, ואילים, ודם, שמנת, יינבל, כתיעבת, אלהים, לא, יתשכח, מכעס, אראה, בנים, כיעסיני, בגוי, ותיקד, יתלהט, חצי, יקטב, עם, ימחדרים.

93. א' : סתומה : וכן צ"ל.
94. א' : מסוג כניה.
95. א' : יי, בהתאם לניסוח המקרא.
96. א' : סתומית : וכן צ"ל.
97. ראה מ"ת הל' ס"ת פ"ה ה"י.
98. אולי צ"ל : יי, כרמז על הלכה י, שם.
99. מ"ת הל' ס"ת פ"ה ה"י.
100. בא ליתא.
101. א' : שטה.
102. א' : באמצעה.
103. פ"ב, י, ראה במבוא.
104. ראה במבוא.
105. מ"ת שם פ"ה ה"י.
106. שם.
107. שם, ת.
108. כאן אינו מזכיר את המנהג של ס"ז שורית, אולם בהמשך דבריי מברר בעיה זו : ראה במבוא.

[illegible]

יונק, אשכיתיה, פן, ולא, ואין, יבינו, ושנים, וה', ואויבינו, ומשדמות, אשכולות, וראש, חתום, לעת, וחש, ועל, ואפס, צור, ישתו, יהי, ואין, מחצתי, כי, אם, אשיב, אשכיר, מדם, הרנינו, ונקם. ואילו הן התיבות שבראש כל חצי שיטה: ותשמע, תול, וברביבים, הבו, כי, צדיק, דור, עם, הוא, בינו, זקינו, בהפרידו, למספר, יעקב, ובתו, יצרנהו, על, ישארו, ואין, ויאכל, וישמן, עם, עם, וישמן, ויטריש, יקנאוהו, יזבחו, חדשים, צור, וירא, ויאמר, כי, הם, ואני, כי, ותאכל, אספה, מזי, רשן, מחוץ, גם, אמרתי, לולי, פן, כי, לו, איכה, אם, כי, כי, ענבימו, חמת, הלא, לי, כי, כי, ואמר, אשר, יקמו, ראו, אני, ואין, ואמרתי, ותאחזו, ולמשנאי, וחרבי, מראש, כי, וכפר: וסימן¹⁰⁹ לדבר מצאתי מן האוינו עד וישמן, תחלת הפסוקים ריש חטי ומשם עד כי אשא תחלת הפסוקים ריש אמצע חטי ומשם עד סופה, תחלת הפסוקים ריש חטי ונראין הדברים שהסופרים מעתיקים המיימוני טעו כי בשלש מקומות שינו ואלו הן: כתבו ראש שורה אחת זכור והשני בהנחל וא"כ היא ארוכה כשתים אחרות וכן כתבו בראש שורה אחת כנשר ובשני ה' והרי גם היא ארוכה כשתים אחרות יכתב בראש שורה אחת עם ובשלישי כתב אשכיתיה והרי ראש שורה רביעית או תהיה אחת ארוכה יותר מדאי ולא יהיו שוות להאחריו. ועוד הלא צריך שיהא ריוח באמצע בשיעור פרשה סתימה ופירש במיימוני שהיא כמו ג' אשר וא"כ רוחב הדף גדול הרבה ואין יהיה שווה עם אותן שש שורות של מעלה מן השירה הלא מיכח במיימוני¹¹⁰ סי' שאין למשוך האותיות כדפי' שם בהגיהה¹¹¹ ועוד יפ' במיימוני ששירת יירשע ושירת האוינו שוות ברוחב ואין יתכן זה לפי הג' שורות הארוכות. גם במיימוני כתב בראש שורה בני¹¹² אבל במ"ס כתב יאילים ימפני שתפסטה דעת מסכ' סיפרי' באיתן ג' שורות כדפי' נכון בעיני לעשות לגמרי כדבריהם ועוד שבספר יריחו גם נמצא אלים ריש חטי. וכן נראה לפי פשטי' דקרא דכתיב ואילים בני בשן ליהיית כתב חד ענין בחד שיטה והנה סמכתי בספר תורה שלי על מ"ס לכתוב השירה שבעים שורות וליהיית ואילים ריש חטי. והנה כבר סי' שהשש שורות שלמעלה מן השירה והן קצרות אבל אותן השש¹¹³ שורות שלמטה מן השירה הן ארוכות. על כן צריך הסיפר לעשות עמוד הראשון מן השירה קצר יאת השני רחב יותר. יכת' במ"ס¹¹⁴ אילי השמים הנחלקים בית אל, בית און, באר שבע, צפנת פענח, סטי פרע, בן איני, יחרה אף, וחרה אפי ואילו¹¹⁵ שאין נחלקים געתם, סטיסר, עמיאל, עמינדב, ציראל, צירידי, ר' ייסי אומר כולן אין נחלקין. ונהגו הסופרים כדברי חכמים ואעפ"י שיש לחלקן יהי' חילוקן פחות מן חילוק שבין שאר תיבות לקיים דברי ר' ייסי, שהרי נימקי' עמו ימאד צריך לדקדק בדברי' אילו שהרי המיימוני כתב¹¹⁶ הרחיק האיתיות יכתב שתיבה אחת שנראת כשתים או קירב האיתיו' עד ששתים נראו כאחת פסול. וקבלתי שאחרים נחלק מעת[?] וצ"ע

109. התחלת סימן זה נמצא גם במחזור ישרי, לפני האזינו: ראה במביא.

110. לעיל הערה 105.

111. הגהות מיימוניות שם, אות ה: "אבל למשוך האותיות לעשותן מדולות עד סוף השיטה אסור".

112. ראה במביא. 113. צ"ל: חמש: ראה במביא.

114. סי', יב, שם מנייות גם מלים שאין ברשימתו. אולי היה לפני מתכנת נוסח אחר של מסכת סוטרין או המעתיקים השמיטו מלים אחדות בסעית.

115. מ"ס שם, ה"ג, גם פה ישנם הבדלים בנצח לדפמאות. 116. הל' סי', סוף פ"ת.

[29] תיקון ספר תורה של ר' יום טוב ליפמן מילהויזן רסה

ובפרק אילו מרפות ¹¹⁷ [ר]סינן כדר לעומר ¹¹⁸ נחלק לשתי תיבות ולא לשתי שיטות, בת היצנה ¹¹⁹ נחלק אף לשתי שיטות * וכתב במ"ס ¹²⁰ עשרה נקודות בתורה ואילו הן ישפט השם ביני וביניך ¹²¹, יו"ד שבביניך נקוד, ויאמרו אליו איה שרה ¹²², איו נקוד, ולא ידע בשכבה ובקומה ¹²³, וי"ו שבקומה נקוד, ויפול על צואריו וישקתו ¹²⁴, וישקתו כילו נקוד, וילכו לרעות את צאן ¹²⁵, את נקוד, כל פקודי הלויים אשר פקד משה ואהרן ¹²⁶, ואהרן נקוד, או בדרך רחוקה ¹²⁷, ה' דברחוקה נקוד, ונשים עד נופח אשר ¹²⁸, אשר נקוד, עשרת עשרת ¹²⁹ שבתג יום טוב הראשון, וי"ו שבעשרת שני נקוד, הנגלות לנו ולבנינו עד עולם ¹³⁰, לנו ולבנינו וע' של עד נקוד, וכת' במ"ס ¹³¹ ב' בכראשית צריך ארבע תגין, יי"ו דגתך ¹³² צריך ליהיות זקוף שהיא חצי איתיות של תורה, דרש דרש ¹³³ חצי תיבות של התורה דרש בסיף שיטה דרש בתחיל' שיטה, וישחט ¹³⁴ צריך ח' פשוטה שהוא חצי פסוקים שבתורה, שמע ישראל ¹³⁵, צ"ל בראש השיטה, ודל"ת של אחד פשוט יהא בסיף שיטה, למ"ד דיישליכם ¹³⁶ צ"ל ארוך, ה' דלהשם ¹³⁷ צ"ל פשוט מכל ה' שהיא תיבה בפני עצמה, יו"ד של תשי ¹³⁸ צ"ל קטן, יו"ד של יגדל נא ¹³⁹ צריך ליהיות גדול שהיא חצי איתיות שבמקרא, ישראל שבסוף צ"ל פשוט, ולמ"ד שלו זקוף מכל הלסדין, זאת האלף ביתא שהוא גדול בתורה ¹⁴⁰: אשריך ¹⁴¹, בראשית ¹⁴², והתגלח ¹⁴³, אחד ¹⁴⁴, הלשם ¹⁴⁵, גחון ¹⁴⁶, הכוונה ¹⁴⁷, חכלילי ¹⁴⁸, כי טוב ¹⁴⁹, יגדל נא ¹⁵⁰, והתמכרתם ¹⁵¹, ינך ¹⁵², ישליכם ¹⁵³, מה טובו ¹⁵⁴, בני שלשים ¹⁵⁵ דיוסף, נוצר

הגדה בשירי הגליון:

* יאדם ילפין לתיבול קין ילבית שיע ולמלכי צדק דשם אחד משני תיבות דלא לעברינהו בשני שיטין ובפרק אילי סריפות (חליץ סה, א) גרסינ' יניאה דהוא יגר שהדיתא ואחרי כן דלא נחלק לשתי שיטות.

117. חליץ סה, א.	118. בראשית יד, א; ע"י מנחת שי לפסיק זה.
119. ויקרא יא, טז; וחליץ סה, ב; ע"י פ"י רבינו גרשום: מלומר וכתב כן בת בסוף שיטה אחת והיצנה בתחילת שיטה אחרת.	
120. פ"י, ג.	121. בראשית טז, ה.
122. שם יח, ט.	123. שם יט, לג.
123. שם יט, לג.	124. שם לג, ו.
126. במדבר ג, יט.	127. שם ט, י.
129. שם כט, טו.	130. דברים כט, כח.
132. ויקרא יא, כב.	133. שם י, טו.
134. שם ת, יט (ז); ע"י היגער, ס"ס, ע' 201; הערה 6.	135. דברים ה, ו.
136. שם כט, כו.	137. שם לב, י.
139. ספיק ברש"י הבאה (יכאן יש גם נימיק).	140. ע"י אכלה ואכלה, ס"י 82.
141. דברים לג, כט.	142. בראשית א, א.
144. דברים ה, ה.	145. שם לב, ו.
147. בראשית לד, לא.	148. שם כט, יב.
150. במדבר יד, יז.	151. דברים כח, סח.
153. שם כט, כו.	154. במדבר כד, ה.
	155. בראשית ג, כג.

חסד¹⁵⁵, משפטן¹⁵⁶, ויהס¹⁵⁷, שמע¹⁵⁸, ופתלתל¹⁵⁹, ובהעטיף¹⁶⁰, צא¹⁶¹ אתה, ועשית
 ציל¹⁶², קן צפור¹⁶³, לא תשתחוה לאל אחר¹⁶⁴, הנה ערשו¹⁶⁵, תמים תהיה¹⁶⁶,
 וכן מגילה¹⁶⁷ וכן נוהגין לשרטט גט וזה כמה ימים ושנים אשר ראיתי רבתי מחולקים
 בזה וגם הסופרים יש משרטין בפנים ויש משרטין בחוץ ונער הייתי וגם זקנתי ולא
 מצאתי כתב מפורש דבר זה אי שום ראיות ברורות ולא שמעתי מפי רבתי וחברי,
 לכן נתתי לבי לדרוש ולחקור על זאת. גרסי בבראשית רבא בריש פרש' מצורע¹⁶⁸
 ראשו זהו תורה, כתם פז זהו דברי תורה, קוצותיו תלתלים זהו סירגול, שחורות כעורב
 זהו האותיות¹⁶⁹, והנה בכל מקום לשון חכמים שתופסין שירטוט במקום סירגול
 שירטוט חריץ כמו ושרט לנפש, כמו אפיק חד ועייל שירטוט במס' שבת¹⁷⁰ שרוצה
 לומר שעשה חריץ בעור במקום שרוצה לחתוך, לכן אמר אני שערישין חריצין מבפנים
 במקום הכתב ואילו הן השרטוטין. ויש אימרים שאעפ"י¹⁷¹ שהחריץ יתא מבחוץ כדי
 שיהא בולטות מבפני' משום דלשון תלתלים ת"ל גיבה, ואין נראה דאיכ קוצותיו
 תלתלים, ר"ל הסירגול יהיה גבוה (מסכ' סופרים תנ"י מסרגלי' בקנה וכתב ריב"ש
 דבא לאפוקי צבע כדאיתא בסמ"ג)¹⁷² ואיכא הל"ל ראשו כתם פז שחורית כעירב על
 הכתב קאי¹⁷³ לכן נ"ל דאין מקרא יוצא מידי פשוטו והן חילוקים תלתלים חיתוכי
 השער' שקו' לוקא תלויים זה אצל זה, זה על גב זה כעין יתדות של קיצים מסידר
 וזה נקראת קוצותיו תלתלים¹⁷⁴ וכן בהד' בפ"ק דנדרים¹⁷⁵ ובגיטין¹⁷⁶ שערותיו
 סדורות לו תלתלים ימעתה קוצותיו על גיפי השירות קאי שהם שחורות והם דומים
 ליתדות והם סדורות ע"י השירטוטין מתלתלים — סידר וכן משמע בא"ז¹⁷⁷ דמשרטטי
 מצד הכתב דכת' ינ"ל תפילין לא בעי שירטיס בין שירה לשירה אבל למעלה משרטוט

155. שמית לה, ה. 156. במדבר כו, ה. 157. שם יג, ל.
 158. דברים ה, ד. 159. שם לב, ה. 160. בראשית לה, כב.
 161. שמות יא, ח. 162. שם כת, ל"י. 163. דברים כב, ה.
 164. שמות לה, יד. 165. דברים ג, יא. 166. שם יח, יג.
 167. כנראה השמיט המעתיק כמה מילים בהתחלת הלכה זו, הדנה בדברים הטענים שירטיס.
 168. כנראה שצ"ל: במדרש רבה בריש פרשה י"ט דסדר מצורע.
 169. לפנינו: קוצי איתיות וכו', וגירסת רבינו היא בגירסת מדרש רבה כ"י פיואים הברסי, ראה
 מדרש רבה ויקרא מהדורת מ' מרגליות, ירושלים תשי"ד.
 170. עה, ב. 171. תיבה מיתרת.
 172. המילים: מסכ' סופרים — כדאיתא בסמ"ג, הכנים, כנראה המצתיק שלא במקומו.
 173. כלומר, לפי פירוש זה יש להבין במלה "קוצותיו" את הסרגול כפי שמפרש מ' מרגליות
 בהערות יביאורים למהדורה שלי: "גיראה שדירש קוצותיו, קיים יקצית קיים החברים את
 קצות השורות, היינו הסירגול אי השירטיס"ג ואם נפש כן, יוצא כי ההמשך של הפסוק
 "שחורות כעורב" לא מוסכים ל"קוצותיו תלתלים" שלפניה, ואם כן איכא הנה ליה למימר
 "ראשו כתם פז שחורית כעורב" ושניהם קאי אכתב.
 174. כעין זה מפרש ר"ש אקרימי: "קוצותיו תלתלים, שרשו קץ והוא המז לעשרות הראש שדם
 כקוצים הגדלים בשדה". ראה מדרשו בקובץ מדרשים לחמש מגילת, מהדורת הרב יוסף קאפא
 ירושלים תשכ"ב.
 175. ט, ב. {176. אילי צ"ל: יבגור (ד, ב) }
 176. ח"א ס"י תקסב.

העליון וכותב למטה כמה שורה שירצה. הרי משמע להדי' דלמעלה ולמטה שניהם בצד אחד וכן בתיספ' דגיטין¹⁷⁷ אהא דאמר ר' יצחק שלוש אין כותבין בלא שירטוט ק' דהא תפילין צריכין שירטוט. ואר"ת דאין צריך שירטיט בין שורה לשורה אבל שירטוט למעלה וכותב למטה כמה שורות (ועתה א"ש שחריץ יש בין שורה לשורה)¹⁷⁸ וכן בסימן אשיר"י מסכת מגילה¹⁷⁹ שלשה אין כותבין ואם שרטיט שורה עליונה כותב למטה כמה שורית ואם כיון לכתוב שורה אחת בשורה כותב תחתיו כמה שורית עכ"ל. הרי מחשב השורה שהיא מבפנים לשירטיט וכותב באותו צד עצמו שאר שורות תחתיה הרי להדי' השירטוטות מבפנים יעיד ראייה מהא דכתב ריב"ש¹⁸⁰ על הא דמסרגלין בקנה והיה סכין והא לאפיקי עופר וצבע (הפיד)¹⁸¹ ואי מסרגלין מבחוץ פשיטא ואין שייך עופר וצבע מבחוץ ולא היוצרך בהילכת' למימר דמסרגלין בקנה הל"ל מסרגלין מבחוץ דשמעינן מינ' תרתני. ותדע דמשרטטין לצד פנים דבא"ז הארוך כתב ח"ל נסתפק רבינו שמחה אי בעי שיתקיים השירטיט וישרוט בברזל או יכול לשרוט בבדיל או בעיפרת שיראה לסיפר בשעת כתיבה שיכתוב בשורה אעפ"י שלאחרי כן ימחק ואי כדבר המתקיים שקרא¹⁸² מיהו שירטוט לשון חריץ וגומ' משמע ומדאמר בכ"ר קוצציתו תלתלים זהו סירגיל משמע דבעינן שיתקיים לעילם כמו התלתל עכ"ל. ועתה אם יש לשרטט מבחוץ לצד השני איככה אמר שיראה לסופר העיפרת בשעת כתיבה. יעיד אי תלתלי ר"ל שהשירטיט יהי גבוה מאי קא בעי פשיטא דצבע ועיפרת לא. יעיד איך אמר שירטיט שירטוט ל' חריץ הל"ל תלתלים תל משמע. ועוד איך אמר יתקיים לעילם כמי התלתלים מי אמר התלתלים עצמם קיימין לעולם. אלא ידאי מסרגלין מבפנים ונסתפק רבינו שמחה אי קנה דנקט לרביחא ימכ"ש עיפרת יצבע שניכרת יותר לסיפר או אם הוא משים ג"י הספר יצריך שיתקיים חריץ יגומ' ומתקיים ימס' דקיצציתו תלתלים ר"ל דהשירית סדירית (וימזה שמעינן הסירגיל)¹⁸³ יזה משמע שיהיה הסירגיל דומיא השירית לעילם. על כן אימר אני דאין ספק יבוידאי צריך לחרט בצד פנימי ינפלאתי על המשרטטים מבחוץ והנה ס"ת צריכין שירטיט מבפנים. ימנ"ל דחשיב בכה"ג שירטיט ואפ"י¹⁸⁴ בדיעבד ונ"ל ראי' מדמסיק בפ"ב דגיטין¹⁸⁵ בצ"ץ היה כיתבי מאבראי פי' דחק למטה בצד פנים עד שהאיתית נראית בילטית למעלה בצד חוץ ומיכח שמה דחשיב כתב א"כ איפשר ג"כ חשיבי שירטוט בכה"ג. והנה צריך שיהיו השירטיטין מרוחקין זה מזה עד שיהא בין שיטה לשיטה כמלא שיטה. ירוב הסיפרים נכשלים בזה יגם אינם יודעין לבארם פירושן ע"כ אבארן דע אילו כל האיתיות האלפ"א בית"א מרובעת לא היה צריך ליהיות בין שיטה לשיטה רק משהו כדי שיהיו מיקפת גייל שלא יגעו זו לזו אבל מפני צוארי הלמד"ן ירגלי

177. י. ב. ד"ה אמר ר' יצחק. 178. המילים: ועתה — שורה לשורה, מיותרים.
179. קציר פסקי הרא"ש (והרא"ש בכמה כ"י סימני הרא"ש) מגילה פ"ב. כנראה, שלא היה תחת ידי של רבינו, בזמן כתיבת חיבורי זה. פי' הרא"ש למסכ' מגילה.
180. = רבנו יצחק בן שמואל. ראה בספר התרכיב סוף סי' קצ"ו. תיבה מיותרת.
181. ואי בדבר המתקיים שקרא. סי' יצ"ל: אי אם רוצה לשרטט בסיקרא או כצבע אחר המתקיים כל ימי הדגתו מתקיים. מיהו שירטיט וכ"ל. השורה אור זרוע היא. סי' תתכ"ב.
182. המוקף בידיו. 183. תיבה מיותרת. 184. כ. ב.
185.

כנפֿיך הפשוטין צורך להרחיק השיטות. ובתא[ו]ר צורת האותיות אפרש בעה"י¹⁸⁵ א שסתם אות כגון ב' ד' גובהו כשיעור עובי ג' קולמוסין. ואורך צואר הלמיד מלמעלה גם כשיעור עובי ג' קולמוסי' ושני נקודות על ראשה הרי צריך על פחות להרחיב השיטה כשיעור עובי שבעה קולמוסין אע"ג דאיכא למיחש פן יארע ראשי הלמיד תחת אחד מרגלי אותיות כנפֿיך הפשוטות והיה צריך להרחיב השורה יותר כלי האז לא חיישינן כדאמר בפרק גט פשוט¹⁸⁶ גבי הא דאמרינן אין העדים מרחיקין מן השטר שני שיטין ואיבעיא להו הן האירן או הן ולא אירן ופי' רשבים יי' אירן שני אירן אחד לראש למיד ואחד לרגלי הפשוטית. ואיכא למיד יי' התם הן ואירן אחד יי'א ולא חייש דילמא מיתרמי ראש הלמיד תחת רגל הפשוטות ופסק באשירי יי' כותי' ואע"ג דיש לדחות דשאני התם דטעמא משום זיופא ואיכא למיחש פן ידקדק יי'כין שלא יבוא ראש הלמיד תחת רגלי הפשוטות אבל הכא נחמיר יי'ניחוש כמיד הן ואירן. מ"מ נוכל לימר שאין לחלק כי לשין בין שיטה לשיטה כמלא שיטה משמע כמיד אירן אחד דכ"ל יי'א יאמר כמלא שיטה ואירן. אך הכא להחמיר היצרך להרחיב השיטה כעובי עשרה קולמוסין כי רגל פ' פשיטה יירד למטה כשיעור עובי ג' קולמוסין כמו שאפרש בעז"ה. ולפי זה צריך להרחיב השיטה שאם יתרמי ראש הלמיד תחתיה שלא יגעו הנקודות שבראשה ברגל הפ' הפשוטה גם אותם שכיתבים תיבית רחבות שגוף האות יותר מעובי ג' קולמוסין צריך כנגד זה גם להרחיב השיטות יותר.

185. כוזנתו לספר האלף בית אשר יסד, נדפס ביחד עם הברוך שאמר ככ"י שלנו (3). מכאן

מתברר, שספר האלף בית כתב אחרי מתיקון ספר תורה.

186. בבא בתרא קסב, ב. 187. שם קסג, א ד"ה אלמא.

188. = למאן דאמר.

189. כלימא, איירי אחד בין שני שיטין. רשבים שם, ד"ה ישלשה אירין.

190. ראש פרק גט פשוט, סוף סי' ג. 190. צ"ל : ד"כ = דאם לא כן.